

พงศาวดาร : แบบแผนการเขียนประวัติศาสตร์ไทย

เนื่องจากประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยในอดีตยึดถือจารีตการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารมาเป็นเวลานาน และแม้หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย ในประเด็นหลัก ๆ แต่อิทธิพลของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยแบบพงศาวดารยังคงดำรงอยู่ เหตุนี้จึงจำเป็นต้องพิจารณาแนวการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบพงศาวดารอย่างละเอียดเพื่อทำความเข้าใจถึงลักษณะ แนวคิด เนื้อหา วิธีการ บทบาทและสถานะของพงศาวดารที่ดำรงอยู่ในสังคมศักดินาไทย เพื่อนำมาสู่ความเข้าใจถึงรากลึกของพงศาวดารที่ยังฝังลงไปในความเข้าใจ ความรับรู้ และการเกาะยึดอยู่ในสำนักความเข้าใจในการศึกษาประวัติศาสตร์ของคนไทย กระทั่งว่าประวัติศาสตร์ก็คือพงศาวดาร ประวัติศาสตร์ที่ออกนอกแบบแผนของจารีตพงศาวดารแล้วจะถูกขจัดออกนอกทางและถือว่านั่นไม่ใช่ประวัติศาสตร์

ความหมายของ "พงศาวดาร"

พงศาวดารนับเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ทางราชการที่ยังคงเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันอย่างเป็นชิ้นเป็นอัน และเป็นหลักฐานที่วางการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยยึดถือมาเป็นเวลานาน รวมทั้งได้รับการตรวจสอบ ศึกษาค้นคว้า วิพากษ์วิจารณ์กันมากที่สุดในปัจจุบัน สาเหตุสำคัญมิใช่เป็นเพียงเพราะพงศาวดารเขียนเอกสารราชการเท่านั้น แต่เป็นเพราะพงศาวดารคือตัวแทนของความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และแนวคิดของคนไทยที่ก่อตัวและฝังรากมาเป็นเวลานานนับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นนำ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงเสนอคำว่า "ประวัติศาสตร์" ซึ่งแปลจากคำภาษาอังกฤษว่า "History" ขึ้นมาใช้แทนคำว่า "พงศาวดาร" เป็นครั้งแรก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงเล่าเรื่องนี้ไว้ว่า "...พอเริ่มเขียนหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เมื่อเข้าไปสอนวิชาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย... พอฉันเข้าไปสอนพงศาวดารไทยและสากล พอเข้าไปสอนได้เสนอให้เรียกว่า "ประวัติศาสตร์"

ตามพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว...."¹ อย่างไรก็ตามความคิด ความเข้าใจ ความรับรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของคนไทย ยังอยู่ภายใต้กรอบอิทธิพลของ ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารต่อมาอีกเป็นเวลานาน

หากพิจารณาจากการอธิบายความหมายของคำว่า "ประวัติศาสตร์" เปรียบเทียบกับการอธิบายความหมายของคำว่า "พงศาวดาร" ซึ่งสะท้อนทัศนคติความเข้าใจของราชบัณฑิตไทย จากพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน (พ.ศ. 2493) จะเห็นนัยจากความเข้าใจของปัญญาชนไทยในยุคหลังรัชกาลที่ 6 โดยพจนานุกรมฉบับดังกล่าวอธิบายว่า "ประวัติศาสตร์ น. วิชาว่าด้วยเหตุการณ์ที่เป็นมา เรื่องราวของประเทศชาติเป็นต้น ตามที่จดไว้เป็นหลักฐาน"² จะเห็นได้ว่าเป็นคำอธิบายที่แคบ หลวม ไม่กระจ่าง ซึ่งเป็นที่เข้าใจได้ว่า เพราะคำนี้เป็นคำใหม่ เพิ่งจะมาริเริ่มใช้และพูดถึงกันเมื่อประมาณ 60 ปีเศษมานี้³ และเห็นได้ชัดว่าต่างกับความเข้าใจ ความหมายของคำว่าประวัติศาสตร์ที่นักวิชาในปัจจุบันอธิบายกันอยู่ ซึ่งเห็นได้ชัดอีกเช่นกันว่า ส่วนใหญ่เป็นคำอธิบายตามความเข้าใจและการศึกษาจากนักประวัติศาสตร์ในซีกโลกตะวันตก เช่น สมคักกี ชูโต อธิบายว่า ประวัติศาสตร์ก็คือ "ทุกสิ่งที่คุณได้ทำ ได้คิด ได้หวัง และได้รู้สึก" (โดยอ้างถึง แฟรงค์ จี. วิลสัน)⁴

¹โปรดดูรายละเอียดใน พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, อัครชีวประวัติ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 15 ธันวาคม 2517), หน้า 70-72.

²พจนานุกรม....., หน้า 571.

³คำนวณระยะเวลาจากเมื่อ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงเริ่มนำมาใช้เมื่อเข้าเป็นอาจารย์สอนประวัติศาสตร์ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459 และทรงนิพนธ์หนังสือประกอบคำบรรยาย เรื่อง "หัวข้อประวัติศาสตร์ ภาค 1 โบราณประวัติ" ที่พิมพ์ พ.ศ. 2460 และครั้นถึงการบัญญัติศัพท์ "ประวัติศาสตร์" ใช้แทนคำว่า "History" ของรัชกาลที่ 6.

⁴ดูรายละเอียดใน ชานูวิทช์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ, ปรัชญาประวัติศาสตร์, หน้า 12.

แถมสุข นุ่มนนท์ อธิบายว่า "โดยทั่วไปประวัติศาสตร์หมายถึง การไต่สวนเข้าไปให้
รู้ถึงความจริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ชาติที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งของอดีต..."⁵
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี สรุปความหมายว่า วิชาประวัติศาสตร์เป็น
ความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับชีวิตมนุษย์ทุกค่าน"⁶
 ฯลฯ

ส่วนคำว่า "พงศาวดาร" พจนานุกรมอธิบายว่า "เรื่องราวของเหตุการณ์
เกี่ยวกับประเทศชาติ หรือพระมหากษัตริย์ ผู้เป็นประมุขของประเทศชาตินั้น"⁷ จะเห็น
ได้ว่า มีแนวคิดที่น่าสนใจอยู่ในคำอธิบายนี้ หากเอาความเข้าใจและความหมายตามทัศนะ
ของคนไทยในอดีตที่เรียก ประวัติศาสตร์ว่า พงศาวดารแล้ว ในทางตรรกก็จะได้ความ
หมายของประวัติศาสตร์ว่า หมายถึง "เรื่องราวของเหตุการณ์เกี่ยวกับประเทศชาติ
หรือพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศชาตินั้น" เมื่อจำเพาะความหมายของ
พงศาวดารตามรากศัพท์และตามความหมายแท้จริง ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป ก็จะได้เห็นว่า
ความหมายในวรรคแรกที่ว่า "เรื่องราวของเหตุการณ์เกี่ยวกับประเทศชาติ" นั้น เป็น
ความหมายที่เสริมความเข้าใจในชั้นหลัง ในขณะที่เดียวกันก็มีนัยของความสัมพันธ์และ
ความหมายที่มักแยกจากกันไม่ออก จนกระทั่งรวมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่าง
เรื่องของประเทศชาติและเรื่องของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของระบบ
การเมืองการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดและมีฐานะ เป็นศูนย์กลางของ
ประเทศชาติ

ความหมายของพงศาวดารตามรากศัพท์และประวัติความเป็นมาแต่เดิมรวมทั้ง
ความเข้าใจของคนไทยนั้น จะเห็นได้ชัดเจนจากคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งปรากฏในลายพระหัตถ์ที่ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁷ พจนานุกรม....., หน้า 634.

เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2477 ว่า

"...หนังสือที่เรียกว่าพงศาวดารของเราที่แต่งกันมาแล้ว นับแต่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มาจนพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่ง ๆ ตามรูปจดหมายเหตุ หรือเรียกตามภาษาอังกฤษว่า **Chronicle** คือเอาวันคืนตั้งเป็นหลัก จันใดมีเหตุอย่างไรเล่าไปตามลำดับวัน...."⁸

นอกจากนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพยังทรงอธิบายถึงที่มาของพงศาวดารว่า

"...ศัพท์ "พงศาวดาร" นั้น ไซ้มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีในหนังสือเกาที่หมอมันนิกได้ในเวลานี้ แต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือในบานพับพงศาวดาร" ฉบับหลวงประเสริฐ"...พิเคราะห์ดูจะตั้งขึ้นตามคติพราหมณ์ ควบถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นอวตารของพระเป็นเจ้าบนสวรรค์ ประหลาดอยู่ที่เรื่องพงศาวดารของผู้รังที่แต่งแต่ก่อน ก็เหมือนกับพงศาวดารของไทย คือ เอาพระเจ้าแผ่นดินขึ้นตั้งบันความตามรัชกาลเป็นกำหนด พงศาวดารอย่างที่ตั้งเป็นเรื่องของชาติหรือประเทศ เป็นของเกิดใหม่ ตามความเห็นของหมอมันนิก ยังรักให้ใช้เรียก **History** ว่าพงศาวดารอยู่ตามเดิม..."⁹

ในขณะเดียวกัน พระยารวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้อธิบายในแนวใกล้เคียงกันว่า

"...พงศาวดารนั้น โดยศัพท์จักแปลว่า "เรื่องราวของพระอวตาร" หรือพระนารายณ์ซึ่งไทยเราเคารพเอาเป็นกึ่งของกับพระเจ้าแผ่นดินของเราบ่อย ๆ และถึงอย่างไรก็คงเป็นคู่ควมกันคั้งครั้นนี้ แต่เมื่อจะกล่าวถึงวิชานี้อย่างกว้างขวางแล้ว พอเห็นว่าไม่เป็นคำที่ควรจะ

⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สารานุกรม (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), 4 : 269.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

นำมาใช้กับประวัติของนานาประเทศ ซึ่งเรามีใคร่รู้เรื่องหรือ
ยกย่องพระอวตาร...."¹⁰

ส่วนนักประวัติศาสตร์รุ่นหลัง ๆ ต่างก็อธิบายความหมายของพงศาวดาร
ค่อนข้างตรงกัน ในแง่ของรากศัพท์ที่เกิดจากการนำคำว่า "วงศ์ + อวตาร" สนธิกัน
เป็น "พงศาวดาร" เช่น คำอธิบายของสุกิจ นิมมานเหมินทร์ ที่ว่า

"...อันคำว่า ประวัติศาสตร์ ในภาษาไทยเรานั้นเป็นคำที่ได้มา
จากภาษาสันสกฤตจาก ประวัติ และ ศาสตร์ มารวมกันเป็น
คำผสม เป็นคำใหม่เพิ่งบัญญัติขึ้นมาเมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง แต่ก่อน
รอนชะโรมาอะไรที่เกี่ยวข้องกับวิชานี้ เรามักอุปโลกเขาเป็น
เรื่องพงศาวดารไปหมด... คำว่าวงศ์สมทบกับคำว่า "อวตาร"
และคำว่า "อวตาร" นี้ หากปรากฏในที่ใดแล้ว ย่อมแสดงว่า
ต้องมีอะไร เกี่ยวกับการแบ่งภาคของพระเป็นเจมาจุติปฏิสนธิ
ในมนุษยโลกของเรา..."¹¹

และผู้ทีอธิบายความหมายเจาะลึกถึงความไว้ค่อนข้างละเอียด คือ จิตร ภูมิศักดิ์
เขาอธิบายไว้ว่า

"...พงศาวดาร เป็นศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า วงศ์ + อวตาร
วงศ์ คือ วงศ์ตระกูล ; ส่วนอวตาร เป็นคำใช้เรียกพระนารายณ์
ซึ่งแบ่งภาคลงมาถือกำเนิดเพื่อค้ำชูค้ำชูอยู่ในมนุษยโลก เช่น เมื่อลงมา
ถือกำเนิดเป็นพระรามกษัตริย์แห่งศรีโยชยา ก็เรียกว่า "รามาวตาร..
กษัตริย์ที่สืบราชวงศ์ปกครองราชธานีนี้ตลอดมา ล้วนสมมติขึ้นเป็นวงศ์
ที่สืบสันตติมาจากพระรามอวตารลงมาค้ำชูค้ำชูอยู่ในมนุษยโลกทั้งสิ้น..
คำว่าวงศ์อวตารนี้เองที่สนธิกันและออกเสียงอย่างไทยเป็น พงศาวดาร
ซึ่งแปลว่า วงศ์ของกษัตริย์ที่เป็นนารายณ์อวตาร นี่ก็มีความหมายดั้งเดิม
แท้จริงของคำว่า พงศาวดาร ซึ่งก็มีไต่หมายถึงบันทึกประวัติศาสตร์หรือ

¹⁰ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, อัครชีวิตประวัติ, หน้า 71-
72.

¹¹ สุกิจ นิมมานเหมินทร์, "การใช้และความสามารถที่จะใช้ประวัติศาสตร์
ในประเทศไทย" ใน ปรัชญาประวัติศาสตร์, หน้า 110.

ตำนานแต่อย่างใด เมื่อโทรแห่งราชสำนักอยุธยาจกประวัติของ
ราชวงศ์อยุธยาขึ้น และเรียกว่า พระราชพงศาวดารนั้น ก็หมายถึง
ประวัติราชวงศ์อวตารแห่งศรีอยุธยาเท่านั้น คำว่าพงศาวดารยัง
หาใดหมายถึงประวัติราชวงศ์กษัตริย์โดยทั่วไป เราจะเห็นได้ว่า
เมื่อเจ้าผู้ครองนครนจนแต่งประวัติราชวงศ์ของนครนจน ก็หาใด
ใช้คำว่า พงศาวดารไม่ หากเรียกว่า : ราชวงศ์ปกรณ ซึ่งแปลว่า
หนังสือพรรณนาราชวงศ์ พวกเมืองยอง ซึ่งเป็นไต่ลื้อสิบสองพันนา
ก็เรียกประวัติบ้านเมืองของเขาว่า บันตำนานเมือง (บันตำนาน
เมือง) หาใดเรียกว่าพงศาวดารไม่ คำว่าพงศาวดารซึ่งก็มี
ความหมายกลายเป็นประวัติราชวงศ์กษัตริย์ทั่วไป หรือกลายมา
หมายถึงประวัติตำนานเมืองทั่วไปที่จุดเรียงลำดับตามวันคืน ซึ่ง
มีความหมายเท่ากับคำภาษาอังกฤษว่า **Chronicle** นั้น เป็นเรื่อง
ที่เพิ่งจะมาเกิดขึ้นหลัง และในตอนนี้จึงเรียกหนังสือประวัติ
ราชวงศ์ทั่วไปว่า พงศาวดารกันทั้งหมด

ด้วยเหตุนี้ จึงต้องเข้าใจว่า "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา"
นั้น ตั้งใจจะจุดแคประวัติราชวงศ์อวตารแห่งศรีอยุธยาเท่านั้น ไม่
ตั้งใจจรวมออกไปถึงราชวงศ์สุโขทัย, ราชวงศ์เชียงใหม่, ราชวงศ์
ล้านนา ฯลฯ เพราะอยู่นอกเหนือความสำคัญ นี่คือการเข้าใจยุคโบราณ
ที่มีต่อประวัติศาสตร์ ในยุคนั้นยังไม่เกิดรัฐประชาชาติ การศึกษา
เรื่องราวในอดีตจึงศึกษากันแต่เรื่องของราชวงศ์ที่ปกครองอาณาจักร
หนึ่ง ๆ โดยยึกนครหลวงเดียวเป็นหลัก..."¹²

กล่าวโดยสรุปแล้ว พงศาวดารคือ บันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์
ผู้เป็นพระนารายณ์หรือพระรามอวตารลงมาคัมยุคเข็ญและทำหน้าที่ปกครองตามแนวลัทธิ
เทวราช ในขั้นต้นหมายถึงประวัติราชวงศ์ของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น ต่อมา
ความหมายกว้างคลุมไปถึงประวัติราชวงศ์เมืองอื่น ๆ จนท้ายที่สุดหมายความว่ารวมถึง
ประวัติศาสตร์ทั้งหมดของประเทศชาติ (ตามนัยในคำอธิบายของราชบัณฑิต)

¹² จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา

(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คอกหญ้า, 2527), หน้า 72-73.

ลักษณะการเขียนพงศาวดาร

การเขียนพงศาวดาร จะยึดถือการเรียงลำดับวันเดือนปีเป็นหลัก โดยอาศัยข้อมูลราชการเป็นสำคัญ เมื่อพิจารณาจากบรรดาพระราชพงศาวดารที่ค้นพบและตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว จะเห็นได้ว่า พงศาวดารเขียนขึ้นจากการคัดลอก รวบรวม เรียบเรียง รวมทั้งการแก้ไข ชำระ¹³ ซึ่งมีผลต่อการประเมินค่าเอกสารประเภทพงศาวดารอย่างมาก ในประเด็นของการคัดลอกจะเห็นได้ว่า มีพระราชพงศาวดารหลายฉบับมีข้อความเหมือนกัน สันนิษฐานว่าคัดลอกกันมา หรือคัดมาจากต้นฉบับเดียวกัน การรวบรวมและเรียบเรียงนั้นแล้ว ก็ดำเนินไปตามจารีตของการเขียนพงศาวดารซึ่งยึดหลักตามวันเดือนปี มากกว่าจะพิจารณาเรียบเรียงตามเนื้อหา ในขณะที่เดียวกันก็มีการเขียนระบุเวลาหรือบุคคลและสถานที่สืบสน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ได้ถึงปมปัญหาไว้มากมาย เช่น ปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถและสมเด็จพระศรีเสาวภาค¹⁴ หรือกรณีพระราเมศวร (พ.ศ. 1931-1938) กับกรณีเหตุการณ์ในสมัยของพระเอกาทศรถ (ซึ่งมีพระนามเดิมว่า พระราเมศวร)¹⁵ เป็นต้น

แหล่งที่มาของข้อมูลที่ใช้ในการเขียนพงศาวดาร ส่วนใหญ่คัดจากปฐมโศภน จดหมายเหตุ กฎหมาย หนังสือราชการ ซึ่งเห็นได้ชัดจากบานแพนกของพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ระบุว่า

"...ศุภมาสศ 1042 ศก วอภันษัตร ณ วัน 4 ๗¹² 5 คำ
ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้เอากฎหมายเหตุของพระโหราเขียนไว้แต่ก่อน และกฎหมายเหตุซึ่ง

¹³อุบลศรี อรรถพันธ์, "การชำระพระราชพงศาวดาร....," หน้า 190-193.

¹⁴โปรดดูรายละเอียดใน ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยอยุธยา, วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2523), หน้า 100.

¹⁵สมเกียรติ วันทะนะ, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่, หน้า 113.

หาได้แต่ทอหนังสือ และเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดารนั้น
ให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียว ให้ระคับศักราช กันมาคอง
เท่าบัดนี้..."¹⁶

ลักษณะการเขียนในเอกสารประเภทพงศาวดารมีประเด็นที่น่าสนใจคือ การใช้
คำกริยาว่า "แต่ง" และ "ชำระ" พระราชพงศาวดาร เพราะสะท้อนวิธีการและแนวคิด
หรืออาจจะเรียกได้ว่า สะท้อนทั้งประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย และปรัชญาประวัติศาสตร์ไทย
รวมอยู่ด้วย สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า

"...การแต่งหนังสือพระราชพงศาวดารแต่ก่อนมา ที่จริงเป็น 2 อย่าง
เรียกว่า แต่ง คือ เอาเรื่องที่มีอยู่แล้วมาเรียบเรียงใหม่ทีละยักที
หรือพระราชพงศาวดารเดิมมีเรื่องแล้วเพียงใด มาแต่เรื่องตอตอนนั้น
ลงมาทีละที ทำอย่างนี้เรียกว่า แต่ง อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ชำระ หมาย
ความว่า เอาหนังสือพระราชพงศาวดารที่มีอยู่แล้วมาตรวจแก้ไขด้อยคำ
หรือแทรกด้อยคำลงในที่บางแห่งอย่างนี้เรียกว่า ชำระ การชำระหนังสือ
พระราชพงศาวดารในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานรู้ได้ว่า ชำระ
ในรัชกาลที่ 1 ครั้ง 1 ในรัชกาลที่ 4 ครั้ง 1 และบางทีในรัชกาลที่ 3
ก็จะไ้ชำระอีกครั้งหนึ่ง... ส่วนการแต่งหนังสือพระราชพงศาวดารนั้น
ในครั้งกรุงเก่าเห็นว่าจะแต่ง 2 ครั้ง ครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ...
ต่อมาแต่งอีกครั้ง 1 ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ..."¹⁷

เมื่อความหมายของการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดาร คือการแต่ง
คือการคัดลอก รวบรวม เรียบเรียง หน้าที่ของนักแต่งพงศาวดารจึงจำกัดอยู่ในขอบเขตของ
จารึกการเขียนดังกล่าว ซึ่งยึดถือกันมา จึงเป็นธรรมเนียมที่แนวการเขียนเช่นนี้

¹⁶ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1, (พระนคร :
คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, 2510) หน้า 93.

¹⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "พระนิพนธ์ค่าน้ำ",
ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับราชหัตถเลขา, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2511),
(อนุสรณ์งานบรรจุศพ คุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา), หน้า 12.

ไม่ครอบคลุมถึงการวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ หาเหตุผลหรือตรวจสอบเพื่อหาความจริง เพราะความจริงหรือความน่าเชื่อถือไม่ใช่สิ่งน่ากังวลในพงศาวดาร และเมื่อมาถึงจารีตนิยมในการชำระพงศาวดาร ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยหลังกรุงศรีอยุธยาแล้ว จะเห็นได้ว่า เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเพื่อผลทางการเมืองโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การชำระพงศาวดาร ในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่คนไทยกำลังฟื้นตัวจากภาวะหลังสงครามเสียกรุงแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 และเป็นระยะตั้งตัวของราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์จักรี อาจจะเรียกได้ว่า คนไทยอยู่ในภาวะวิกฤติแห่งความเชื่อมั่น ซึ่งจำเป็นต้องสร้างความเชื่อมั่น ความชอบธรรม และศูนย์รวมแห่งศรัทธาขึ้นมาใหม่¹⁸

ในส่วนของผู้เขียนเอกสารประเภทพงศาวดาร เห็นได้ชัดว่า ส่วนใหญ่เขียนโดยปราชญ์ราชบัณฑิตในราชสำนัก ซึ่งได้รับมอบหมายตามพระบรมราชโองการหรือรับสั่งของพระมหากษัตริย์โดยตรง ฉะนั้น การเขียนพงศาวดารจึงเขียนขึ้นตามพระราชประสงค์เป็นสำคัญ และการเขียนตามพระราชประสงค์เช่นนี้จึงปรากฏเนื้อหาที่พระมหากษัตริย์ทรงต้องการให้เป็นไปและจะไม่ปรากฏเนื้อหา ข้อความที่พระองค์ไม่ทรงประสงค์

เนื้อหาของพงศาวดาร

การเขียนพงศาวดาร ยึดถือเอาเรื่องราวของพระราชประวัติและราชวงศ์เป็นแกนหลัก เหตุการณ์สำคัญในทัศนะของงานเขียนประเภทพงศาวดารคือ เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องแวดล้อมพระมหากษัตริย์ผู้มีฐานะเป็นสมมุติเทพ ไม่ว่าจะเป็นพระราชกรณียกิจพระราชพิธี ระเบียบแบบแผนในราชสำนัก และการปกครอง หรือการติดต่อสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านและนานาประเทศ ทั้งหมดนี้ก็เพื่อสนับสนุน เสริมพระบารมีและความศักดิ์สิทธิ์

¹⁸ มีผลงานการค้นคว้าเกี่ยวกับการชำระพงศาวดารในชั้นรัตนโกสินทร์ที่น่าสนใจ เช่น "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา" ใน รวมปรากฏาจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. 2520-2521. ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิทยานิพนธ์และงานเขียนของ วินัย พงศ์ศรีเพียร และวิทยานิพนธ์ของอุบลศรี อรรถพันธ์ ฯลฯ

ขององค์พระมหากษัตริย์ เหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์เป็นผลจากเจตจำนงของพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ เป็นตัวกำหนด ในขณะที่พงศาวดารเน้นเรื่องราวแวดล้อมพระมหากษัตริย์ผู้วาทารลงมาตามคติอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์นั้น พงศาวดารได้ปรับเอาความเป็นธรรมชาติแบบศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเข้ามา อีกทั้งยังผสมผสานกับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ของศาสนาพุทธมหายานรวมเข้าไว้ด้วย อาจจะถูกกล่าวได้ว่า เพื่อเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ พระราชพงศาวดารรับเอาทุกแนวคิดที่จะสามารถนำมาใช้อธิบายให้เป็นประโยชน์ได้ นอกจากนี้ เนื้อหาจากแนวการเขียนแบบตำนานก็ได้ถูกละทิ้งไปเสียทั้งหมด แต่กลับเก็บเข้ามาใช้ประโยชน์ในทำนองเดียวกันกับเรื่องอิเหนา ไสยศาสตร์ หรือนิคกรรมชาติทั่วไป เหตุการณ์ทางธรรมชาติที่ผิดปกติซึ่งน่าสนใจก็ได้รับการบรรจุเอาไว้ในพงศาวดาร ดังข้อความที่ถูกยกมาเป็นตัวอย่างเสมอ และปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารอยุธยาแทบทุกฉบับ คือ "โคตกลูกตัวหนึ่งเป็นแพกเท้า แม่ม้าของขุนพิณิจัยทองคำ ตกลูกสองม้าสี่สะเคียวแพกเท้าชิงสี่สะกันเคินแม่ไก่ของพระศรีมหาสมุทรตกตัวเดียวเป็นสองสี่สะ"¹⁹ อันที่จริงเหตุเกิดนิคกรรมชาติเช่นนี้สามารถเกิดขึ้นได้เสมอ ไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องแต่งขึ้น และหากเกิดขึ้นก็เป็นที่น่าอนว่า เป็นที่สนใจกล่าวขวัญถึงกันทั่วไป แม้แต่ในปัจจุบัน เหตุการณ์ประหลาดทำนองนี้มักปรากฏในข่าวหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์รายวันเสมอและเป็นที่สนใจของคนทั่วไปด้วย

การประเมินคุณค่าพงศาวดาร

การประเมินค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทพงศาวดารได้รับการพิจารณากันมาไม่น้อย แม้แต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพเอง ก็เคยทรงแสดงทัศนะไว้ว่า

¹⁹ ดูตัวอย่างได้ใน พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2514), หน้า 451-452.

"....ว่าถึงค่าของหนังสือพงศาวดาร พงศาวดารที่แต่งใก้ลทอ เหตุการณ์ไม่เหมือนพงศาวดารแต่งเมื่อเหตุการณ์ล่วงแล้วตั้งหลายชั่วอายุคน พวกนักปราชญ์ประวัติศาสตร์ก็เห็นเช่นนั้นเหมือนกัน ยกตัวอย่างพงศาวดารเรื่องมหาสงครามคราวหลังนี้ มีผู้แต่งตั้งแ่ก่ กู้ดถึงรบกันอยู่ แล้วแต่งใหม่เรื่อยมาจนทุกวันนี้ แ่ก่ก็ยอมรับกันว่า กู้อไปภายหน้าอีกสักร้อยปี จะแต่งใค้ก็กวนนี้ เพราะพงศาวดารที่แต่งใก้ลทอกับเหตุการณ์ ความรู้เห็นของผู้แต่งก็ยังไม่จริง.... จะตองค้นหาหลักฐานทางประเทศมารวบรวมใทพอกอนจึงจะแต่งใค้"²⁰

แม้ว่าประเด็นของการแต่งหรือเขียนงานประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นในเวลาที่เกิดเหตุการณ์นั้น หรือเขียนขึ้นภายหลังคั้งที่สมเค้จา กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงยกมานี้ จะมีทั้งข้อดีและข้อเสียในเวลาเดียวกัน แต่อย่างน้อยก็แสดงว่า การค้นคว้าศึกษาพงศาวดารนั้น พระองค์ทรงใค้ค้ำนึ่งถึงการประเมินค่าหลักฐานแล้ว

พงศาวดารนับเป็นหลักฐานที่นักศึกษาศาสตร์ใค้ใช้เป็นหลักฐานประกอบในการศึกษามาโดยตลอด และใค้ผ่านระยะเวลาทั้งในยุคที่มีการยึดถือเกาะแน่นอย่าง ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงและยุคที่ถูกปฏิเสธ²¹ จนกระทั่งปรับระค้บมาสู่การศึกษาอย่างวิพากษ์วิจารณ์และมีการตรวจสอบกันมากขึ้นอย่างใบปัจจุบัน ความจริงแล้วเอกสารทางประวัติศาสตร์ทุกประเภท เป็นเอกสารที่เป็นตัวแทนของยุคสมัยที่ใค้เขียนขึ้น ซึ่งใค้สะท้อนเอาแนวคิด ทัศนคติของคนใยุคนั้น ๆ เอาไว้ ความสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ มิใช่ขึ้นอยู่กับเพียงว่ามันใค้สะท้อนความจริงออกมาใค้แค้ไหน แต่ยังขึ้นกับว่ามันใค้ถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและความตองการของผู้เขียนและผู้ใบค้กาลใให้เขียนมาจนน้อยเพียงใค้ และสำหรับคนใยุคหลังแล้ว เราจะถล้บไปเข้าใจงานเขียนนั้นน้อย่างไร เราไม่อาจเอาค่านิยมมาตรฐานหรือไม่บรรทัดใยุคปัจจุบันไปวัดผู้คนใอดีต หากเราตองเงาะค้นเข้าไปหามาตรฐานค่านิยมของอดีตเพื่อเข้าใจอดีต

²⁰ สมเค้จา เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเค้จา กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเค้จ, 4 : 291.

²¹ จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา..., หน้า 7-8.

บทบาทของพงศาวดารในอดีตและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะหลัง

ในปัจจุบัน พงศาวดารมีบทบาทเส้นทางของการศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่ของเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่ในอดีตพงศาวดารมีบทบาททั้งในแง่ของ "ตำรา" สำหรับพระมหากษัตริย์ การศึกษาโบราณราชประเพณีไม่มีตำราอื่นใดที่ใกล้ชิดราชสำนักเท่าพระราชพงศาวดาร การอ่านหรือฟังพงศาวดารกลายเป็นภารกิจสำคัญประจำวันของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะเห็นได้จากกฎมณเฑียรบาล ที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 2001) กำหนดพระราชกิจรายวันของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

"...เวลา 7 นาฬิกา เสด็จออกพระราชบัลลังก์ให้เจ้านายฝ่ายใน
 เขาเฝ้า เวลา 8 นาฬิกา เสด็จพระกระยาหารเช้า เวลา 9
 นาฬิกา เสด็จออกทรงบาตรพระสงฆ์ ซึ่งเจ้านายฝ่ายในนิมนต์เข้ามา
 ทำบุญ ขุนนางเขาเฝ้า เวลา 10 นาฬิกา เสด็จพระกระยาหารและ
 ทรงบรรทม เสด็จประทับอยู่ฝ่ายในจนถึงเวลา 13 นาฬิกา ทรง
 เล่นเล่น เวลา 14 นาฬิกา เจ้านายฝ่ายใน ผู้หญิงทั้งผู้ใหญ่และเด็ก
 เขาเฝ้า เวลา 15 นาฬิกา ขุนนางศักดินา 10,000 ถึง 800
 เขาเฝ้าถวายคำปรึกษาราชการแผ่นดิน เวลา 16 นาฬิกา ทรงเล่น
 17 นาฬิกา พระสงฆ์เขาเฝ้า 18 นาฬิกา เสด็จเข้าพระราชวัง
 ฝ่ายใน 19 นาฬิกา เสด็จออกตัดลินคี่ฝ่ายทหาร 20 นาฬิกา
 ตัดลินคี่ฝ่ายพลเรือน 21 นาฬิกา ตัดลินคี่ 22 นาฬิกา เสด็จ
 พระกระยาหารเย็น 23 นาฬิกา ทรงปรึกษากฎหมายกับโหราและ
 ราชบัณฑิต 24 นาฬิกา ถวายคนตรี 1 นาฬิกา อ่านพระราช
 พงศาวดารถวาย 2 นาฬิกา หรือ 3 นาฬิกา เสด็จเข้าที่บรรทม
 จนถึง 7 นาฬิกา ..."²²

²² คอวิธ เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ,
 แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิ
 โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 60.

กฎหมายฉบับนี้แสดงถึงความสำคัญของพงศาวดาร เมื่อเทียบกับพระราชกรณียกิจอื่น ๆ ของพระมหากษัตริย์ การจัดความสำคัญของพงศาวดารไว้สูงเช่นนี้ เข้าใจว่าเป็นอิทธิพลของพราหมณ์ที่มีต่อราชสำนักไทย ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาทีลยะ กำหนดให้พระมหากษัตริย์ต้องพึงการอ่านประวัติศาสตร์ (Traditional history) เพื่อเพิ่มพูนพระสติปัญญา²³ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นหลักฐานแสดงว่า การเขียนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้เกิดขึ้นก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้ว แตกต่างไปจากที่สมเด็จพระเอกาทศราชานุภาพทรงมีมติไว้ และอาจเกิดขึ้นก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้วยซ้ำไป

อย่างไรก็ตาม พงศาวดารได้ถูกหยิบยกขึ้นมาเสริมสร้างความสำคัญครั้งใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการชำระพงศาวดารกันขนาดใหญ่ ด้วยเหตุผลทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมของไทยในยุคก่อร่างสร้างตัวใหม่ภายใต้ราชวงศ์ใหม่²⁴ ความจำเป็นในการสร้างความยอมรับทั้งภายในสังคมไทยเอง และการยอมรับจากอำนาจภายนอกเป็นสิ่งจำเป็น สถานะของพงศาวดารในเวลานั้นอยู่ตรงจุดที่เป็นเครื่องมือและเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างเสถียรภาพของผู้ปกครอง และการสร้างเอกภาพในหมู่คนไทย กระนั้นก็ตาม ด้วยโบราณราชประเพณี พงศาวดารถูกจำกัดอยู่ในแวดวงราชสำนัก อิทธิพลหรือผลไต่ทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม จึงอยู่ในแวดวงคนชั้นสูงในราชสำนัก ควบคู่กับการชำระพงศาวดารรัชกาลที่ 1 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ฝ่ายสงฆ์ชำระพระไตรปิฎก เพื่อสืบต่อพระบรมศาสนาและเพื่อสร้าง

23

J. Gonda, "Ancient Indian Kingship from the Religious Point of View," *Numen*, (1965), p.131 อ้างใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, "การศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์อยุธยา.....", หน้า 20.

24 นธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์.....", หน้า 212-

ศูนย์รวมทางจิตใจและความเคารพศรัทธา²⁵ ในแง่ศาสนาได้ถูกกำหนดเป็นเครื่องหมาย และวิธีการอีกประการหนึ่ง ซึ่งได้ผลในทางปฏิบัติต่อสังคมวงกว้าง

หากพิจารณาถึงแนวคิดและภูมิปัญญาของคนในสังคมไทยเวลานั้น ซึ่งน่าจะมีผลสะท้อนเข้ามาปรากฏในการเขียนประวัติศาสตร์ด้วยแล้ว จะเห็นว่านักประวัติศาสตร์ราชสำนักที่เด่น ๆ คือ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน และสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส มีพื้นฐานแนวคิดตามแนวพระพุทธศาสนา ซึ่งพยายามปรับตัวเป็นพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยมเพื่อออกมการณของรัฐ พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นเสมือนพระโพธิสัตว์ซึ่งปฏิบัติภารกิจในฐานะขรรมิถราช เน้นการอธิบายจักรวาลมนุษย์ รวมทั้งรัฐและอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามแนวใน "ไตรโลกวินิจฉัยถา" ซึ่งระบุแต่งตั้งเพื่อเพิ่มพูนพระปัญญาบารมีพระมหากษัตริย์ให้แก่กล้า ให้ความสำคัญกับพระไตรปิฎกในฐานะเป็นหลักของความรู้²⁶ ในเวลาเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 สมัยรัตนโกสินทร์ ภายในสังคมเกิดชนชั้นกรรมที่มากขึ้น ความคิดมนุษยนิยม สังคมนิยม และเหตุผลนิยม จึงปรากฏมากขึ้น²⁷ อันที่จริงการเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาดังกล่าวนี้ มิใช่กระแสหลักในสังคมทั่วไป แนวคิดไสยศาสตร์ เชื่อถืออำนาจเหนือธรรมชาติ และการพยายามเสริมสร้างพระบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ในฐานะเทวราช ยังคงดำรงอยู่ อย่างไรก็ตาม เนื้อหาเรื่องราวและแนวการอธิบายยังติดขัดกับการอธิบายเรื่องราวของพระองค์ผู้วางตัวลงมาเพื่อเสริมพระบารมีเป็นประเด็นสำคัญ พงศาวดารเป็นเรื่องจำกัดอยู่ในราชสำนัก เขียนและรับรู้กันในวงจำกัดและผูกขาดไว้ มิให้เล็ดรอดมาถึงหูตาคนทั่วไปในสังคม

²⁵ สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 95-110.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100-114.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยภายหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 การเปิดรับอารยธรรมตะวันตก การปรับตัวเพื่อเผชิญหน้ากับการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของคนไทย ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีวิต เปลี่ยนแปลงไปสู่การทำเกษตรกรรม เพื่อการค้า และระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรามากขึ้น ในเวลาเดียวกันระบบเศรษฐกิจของไทยก็เข้าไปผูกพันอยู่กับระบบเศรษฐกิจโลก ระบบการเมืองเดิมถูกกระทบจนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนองค์การทางการเมืองด้วยการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 และมีความพยายามในการรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองมาไว้ที่ศูนย์กลาง แม้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มั่นคงที่สุดอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ในขณะเดียวกันแนวคิดในการสร้างรัฐชาติ (national state) ก็เกิดขึ้นเพื่อสนองความมั่นคงภายใน และการผูกฐานะของประเทศให้ขึ้นอยู่กับสังคมโลกและสามารถฝ่าภัยอันตรายที่กำลังคุกคามจากภายนอก พร้อมกันนั้นสังคมวัฒนธรรมไทยเดิมก็ถึงยุคของการปรับเปลี่ยนโฉมครั้งใหญ่ ด้วยการรับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาปรุงแต่ง และเปิดรับวิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ เข้ามาไม่ว่าจะเป็นเรื่องการแพทย์ การพิมพ์ การศึกษา การทหาร การคมนาคมสื่อสาร ฯลฯ ผลกระทบต่าง ๆ นี้ แม้ว่าจะขยายตัวเป็นวงกว้างลงมาสู่สามัญชนระดับชาวบ้าน แต่ผลกระทบที่สำคัญคือ ผลต่อกลุ่มชนชั้นนำของสังคมนับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางใหญ่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์พระมหากษัตริย์เอง กรณีของรัชกาลที่ 4 เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด ดังที่แอ็บบ็อต โลว์ มอฟเฟ็ทกล่าวไว้ว่า

"....พระองค์มีพระทัยอ่อนแอพบกับที่ทรงเหนือในวิชาการต่าง ๆ พระองค์โคตรงูจระไนภาษาทุกภาษา ที่ทรงพูดได้ วิทยาศาสตร์สาขาต่าง ๆ ที่พอทรงรูปร่าง สมาคมทางวิชาการที่พระองค์ทรงเป็นสมาชิกอยู่ และบุคคลมากมายที่อยู่ตามสวนต่าง ๆ ของโลกที่พระองค์ทรงคิดต่อ...."²⁸

²⁸ แอ็บบ็อต โลว์ มอฟเฟ็ท, แผ่นดินพระจอมเกล้า, แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520), หน้า 112.

อย่างไรก็ตามท่าทีและการแสดงออกถึงความรับรู้อิทธิพลตะวันตก และกว้างขวางในวงการสำคัญ เป็นท่าทีที่มีจุดมุ่งหมาย ในอันที่จะได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการยอมรับฐานะความเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ หรือฐานะความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทันสมัยของนานาประเทศของโลก รวมทั้งการยอมรับในสิทธิอำนาจเหนือดินแดน ซึ่งกำลังถูกรุกคืบเข้ามาโดยมหาอำนาจอังกฤษและฝรั่งเศส เหตุนี้ รัชกาลที่ 4 จึงแสดงออกอย่างเปิดเผยในบันทึกที่ทรงมีถึง นายจอห์น ทอมสัน (John Thomson) ว่า

"...ข้าฯ ขอร้องให้ท่านสัญญาว่า ไม่ว่าท่านจะไปพูดไปเขียนที่ไหน ๆ ก็ตาม จะเป็นหนังสือหรือหนังสือพิมพ์ หรือเอกสารใด ๆ ก็ตาม ขอให้เขียนว่า มณฑลพระตะบองและพระนคร หรือนครสยาม (นครวัด) ทั้งสองแห่งนี้เป็นของประเทศสยามติดต่อกันมาเป็นเวลา 80 ปีแล้ว ไม่เคยมีเจ้าเขมรหรือเจ้านวนองค์ใดมาชักขวางเลย...."²⁹

การเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตก และการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก (Modernization) ในรัชกาลที่ 4-5 เพื่อบรรลุเป้าหมายคือ ความอยู่รอดของราชอาณาจักรไทยเช่นนี้ ส่งผลให้เห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในทางรูปธรรม ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางนามธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความคิดและภูมิปัญญา ซึ่งในภาคส่วนหนึ่งสะท้อนออกมาทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น ขณะเดียวกันก็ตอบสนองสถานะของชนชั้นนำของสังคมและเป้าหมายทางการ เมืองในระดับสูงด้วย

การปรับและการก่อตัวของแนวคิด ภูมิปัญญา โลกทัศน์ของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นับแต่การปราบดาภิเษกตั้งราชวงศ์ใหม่ของรัชกาลที่ 1 การเข้ามามีบทบาทของชนชั้นนำทั้งในส่วนของพระราชวงศ์และขุนนาง ซึ่งมีภูมิหลังมาจากการเป็นสามัญชน และขุนนางชั้นกลางและผู้น้อย รวมทั้งสภาวะสงครามที่สืบเนื่องมาหลายปี ได้มีส่วนทำให้แนวคิด ภูมิปัญญาของคนชั้นกลางของสังคมได้มีโอกาสเข้าไปสะท้อนออกในระดับชนชั้นสูง การอธิบายโลก การอธิบายที่มาของอำนาจ และเหตุผลในการวางแบบแผนประเพณีปฏิบัติ จำต้องปรับให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง การหลบตาอธิบาย

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

ความเป็นสมมติเทวราชเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถเกลี้ยกล่อมเอาความภักดีและศรัทธาจากคนใกล้ซีก ซึ่งรู้้อยู่แก่ใจในภูมิหลังของความเป็นปวงชนเหมือนกัน ฉะนั้น คำอธิบายเพื่อสร้างการยอมรับสิทธิอำนาจจึงจำเป็นต้องอาศัยหลักเหตุผลการอธิบายใหม่ หลักคำอธิบายตามแนวศาสนาเป็นหลักการสำคัญที่สามารถนำมาใช้ได้ นั่นคือ คำอธิบายในเรื่องกฎแห่งกรรม มนุษย์มีสภาพชีวิตต่างกันเนื่องจากอดีตกรรมต่างกัน เป็นคำอธิบายพื้นฐานเพื่อรองรับอุดมการณ์ของรัฐ ทั้งในแง่ของการยอมรับสิทธิอำนาจของพระมหากษัตริย์ และในทางกลับกันก็เป็นการอธิบายเพื่อให้ทุกคนยอมรับสภาพชีวิตของตน รวมทั้งการยอมรับระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ของสังคมด้วย พระมหากษัตริย์ได้รับการเน้นในฐานะที่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์และเป็นธรรมิกราชาธิราช จึงทำหน้าที่ให้คนในจักรวรรดิมีวิถีชีวิตถูกต้องตามหลักการศาสนาพุทธ และทรงอุปถัมภ์คุณธรรม คือ พระปัญญาคุณ และพระกรุณาคุณ ทรงศักดิ์สิทธิ์ความ ทรงเป็นใหญ่เหนือแผ่นดิน ทรงยังคนทั้งหลายให้ยินดีด้วยทศพิธราชธรรม³⁰ รวมความแล้วเป็นแนวคิดในการอธิบายโลก อธิบายสังคม-การเมืองด้วยเหตุผลนิยม ขณะเดียวกันก็มองเห็นลักษณะมนุษย์นิยม และปฏิบัตินิยม สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมในเวลานั้น ทั้งในส่วนของชนชั้นนำของสังคม และคนชั้นกลางของสังคม ซึ่งก่อตัวขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ซึ่งขยายตัวไปสู่ระบบเศรษฐกิจการค้ามากขึ้นเป็นลำดับ อันเป็นผลมาจากหลายปัจจัย กล่าวคือ การขยายตัวของการค้าโดยรัฐ การค้ากับต่างประเทศทั้งในระบับรัฐและพ่อค้า การลดการเข้าเคื่อนของไพร่ การใช้แรงงานจ้างในกิจกรรมต่าง ๆ³¹ เช่น ช่างไม้ การทอเรือ การเดินเรือค้าขาย การทำน้ำตาล การเรียกเก็บภาษีจากการผลิตสินค้าหลากหลายชนิดขึ้น ฯลฯ เศรษฐกิจการค้าดังกล่าวได้สร้างคนชั้นกลางขึ้นในสังคมไทย ทั้งคนชั้นกลางที่เป็นคนไทยเอง และคนชั้นกลางที่เป็นชาวจีน และเชื้อสายจีนในประเทศไทย ห้ามกลางการค้าขยายตัวและเปลี่ยนแปลงทั้งหลายนี้ ความศรัทธาในปัญญาของคนชั้นกลาง

³⁰ สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง...", หน้า 204-207.

³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมคันทรินโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), หน้า 70.

ก็เริ่มเพาะเชื้อขึ้น และนี่เองคือพื้นฐานประการหนึ่งในการเกิดแนวคิด ภูมิปัญญาแบบ
ชนชั้นกลาง ที่สอดคล้องกันทั้งในสังคมส่วนบนคือ คนชั้นนำและสามัญชนคนกลุ่มล่างของ
สังคม

ลักษณะแนวคิด ภูมิปัญญาของคนในสังคมไทยคงกล่าว เป็นพื้นฐานเดิมที่ดำรง
อยู่ และเมื่อแนวคิด อิทธิพลของตะวันตกแพร่สะพัดเข้ามา ก็ยิ่งเร่งเติมการพัฒนา
ขยายตัวของแนวคิดใหม่ ความคิดที่ทันสมัยหรือก้าวหน้าหรือเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นของ
คนไทยในสมัยรัชกาลที่ 4-5 จึงมีโซ่ผลจากอิทธิพลตะวันตกหรือปัจจัยภายนอกเพียง
ประการเดียว หากแต่เป็นผลของผสมผสานของปัจจัยภายในสังคมเองกับปัจจัยหรือ
อิทธิพลภายนอก

ในส่วนของแนวคิด ภูมิปัญญาที่ผสมผสานกันเข้ามานี้เป็นเพียงหน่อความคิดใหม่
ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย และมีโซ่แนวคิดกระแสหลักเสียทีเดียว เพราะแนวคิดจารีตเดิม
ที่ฝังตัวมาเป็นเวลานานยังคงดำรงอยู่ เหตุนี้ ในหลาย ๆ กรณีจึงปรากฏแนวคิดและ
วิถีปฏิบัติที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัว กรณีของประวัติศาสตร์นิพนธ์หรือการเขียนประวัติศาสตร์
ไทย ก็เช่นเดียวกัน การเขียนพงศาวดารซึ่งได้รับการใส่ใจแต่งและชำระมาไซ้ประโยชน์
เพื่ออธิบายความสืบเนื่องของพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ราชวงศ์ใหม่ ณ เมืองหลวงแห่งใหม่
และการรวมศูนย์ความรู้ลึกลับร่วมกันของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นนำ
ก็ได้รับการใส่ใจนำมาเขียนแต่งหรือชำระสะสางอีกวาระหนึ่งเป็นพิเศษในช่วงสมัยของ
การเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตกเพื่ออธิบายฐานะพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้
เป็นที่ยอมรับของกลุ่มอำนาจการเมืองภายในและกลุ่มอำนาจการเมืองภายนอก นั่นคือ
มหาอำนาจตะวันตก

การอธิบายและการใช้พงศาวดารคราวนี้ มีการปรับตัวตามเงื่อนไขที่
เปลี่ยนแปลงไปอันเป็นสภาพแวดล้อมในเวลานั้น เพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติและ
สถาบันสำคัญ ๆ ผู้ปกครองและชนชั้นนำไทยพยายามสร้างความเป็นรัฐชาติขึ้นมาเพื่อ
ความเป็นรัฐเอกราชรัฐหนึ่งในประชาคมโลก จากรัฐโบราณเดิมซึ่งเน้นความเป็นศูนย์กลาง
ที่พระมหากษัตริย์ เน้นศูนย์กลางที่เมืองหลวง มาสู่การเป็นรัฐชาติเพื่อเผชิญหน้ากับ
ภัยลัทธิล่าอาณานิคมที่คุกกรุ่นอยู่รอบบ้าน การสูญเสียดินแดนบางส่วนในสมัยรัชกาลที่ 5

ยังเป็นตัวกระตุ้นให้ก่อสร้างรัฐชาติที่มีองค์ประกอบของอาณาเขตที่แน่นอน มีประชาชน
ซึ่งมีภาษาวัฒนธรรม และประเพณีในอค์ที่ร่วมกัน มีรัฐบาลกลางซึ่งมีอำนาจในการ
ปกครองทุกส่วนของรัฐ³²

งานเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารที่สำคัญ แบ่งตามผู้เขียนได้ดังนี้

1. ผลงานของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ผลงานเขียนประวัติศาสตร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นตัวอย่างหนึ่ง
ที่จะสามารถสะท้อนแนวการเขียนประวัติศาสตร์ แบบพงศาวดารในยุคสมัยนี้ได้
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นขุนนางในตระกูลขุนนาคน เป็นน้องชายต่างมารดาของสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เกิดในสมัยรัชกาลที่ 2 รับราชการในตำแหน่งมหาดเล็ก
หุ้มแพรและเลื่อนเป็นจมื่นราชามาตย์พลชั้นตรี ตำแหน่งปลัดกรมพระตำราวจในปลายรัชกาล
ที่ 3 เป็นขุนนางหนุ่มที่นิยมวิชาความรู้ทางฝ่ายฝรั่งและสนับสนุนรัชกาลที่ 4 มาแต่ยัง
ทรงผนวช รับราชการในกรมท่าและเป็นตัวแทนฝ่ายไทยติดต่อกับเจรจาร์างสัญญาบาวริง
กับอังกฤษในสมัยต้นรัชกาลที่ 4³³ และงานชิ้นสำคัญ ๆ เช่น หนังสือแสดงกิจจานุกิจ
และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผลงานในช่วงปลายชีวิตของท่าน

หนังสือแสดงกิจจานุกิจ เป็นหนังสือที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เขียนและ
พิมพ์จำหน่ายโดยตั้งโรงพิมพ์ขึ้นของตัวเองในปี พ.ศ. 2401 ผลงานนี้ของท่าน
ได้รับการพิจารณาถวายเป็นงานดีในปัจจุบัน ในฐานะที่เป็นตัวแทนแสดงการเปลี่ยนแปลง
โลกทัศน์ใหม่ของปัญญาชนในระบอบนั้น³⁴ เนื้อหาอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติแสดง
ความคิดเป็นเหตุผลในเชิงวิทยาศาสตร์ โค้ดตอบการโจมตีพุทธศาสนาของพวกมิชชันนารี

³²วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 (กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2528), หน้า 11.

³³บุรีดิ สุทธิสงคราม, สามเจ้าพระยา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
อาศรมอักษร 2506), หน้า 477.

³⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2507),
หน้า 368.

ในขณะที่เดียวกันก็พยายามแสดงความเป็นเหตุเป็นผลของศาสนาพุทธ ลักษณะแนวคิดและ การอธิบายเหตุผลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์แสดงออกอย่างชัดเจน เมื่อท่านเขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เช่น

"...น้ำไหลแต่เหนือมีสีแดง...อาณาประชาราษฎร์ก็พากันตกใจ
...กลัวจะมีเหตุใหญ่...สืบโคความวุ่นข้างเหนือแดง และมี
แต่ฝุ่นฝุ่นเมืองกำแพงเพชร ระบุแห่ง นำพบนองลงมาข้างแควนั้นมาก
คินที่แผนคินนั้นแดง แลวนำจึงโคแดงไปแควอื่น ๆ ...จึงโคแดงมาก
กว่าทุกปี...."³⁵

หรือตัวอย่างจากกรณีอัศจรรย์ขององค์พระปฐมเจดีย์ ซึ่งสะท้อนถึงความศรัทธาในพุทธ ศาสนาและความคิดคำนึงถึงหลักเกณฑ์อธิบายธรรมชาติด้วยหลักวิทยาศาสตร์ ในเวลา เดียวกันก็ถือว่า คนในยุคสมัยนั้นระมัดระวังเกรงคำคติเตือน โดยเฉพาะคนต่างชาติ ต่างศาสนาจะมองว่าคนไทยป่าเถื่อนไม่มีความรู้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่เยี่ยงประเทศที่ เจริญแล้ว เช่นที่ท่านอธิบายปฎิหาริย์ขององค์พระปฐมเจดีย์ไว้ว่า

"...ด้วยอัศจรรย์ขององค์พระ ปู 1 ก็เป็นหลายครั้งหลายคราวทุกปี
จะว่าควยอำนาจพระพุทธรูปเจ้า หรือว่าพระบรมสารีริกธาตุ หรือจะว่า
ควยอำนาจเทพคา หรือจะว่าไฟฟ้าดินขึ้นกินกัน ก็สุดแล้วแต่
ปัญญาท่านผู้ใดจะคิดเห็น...(ร.4 ผู้เขียน) เสด็จพระราชดำเนิน
พระราชทานฉาพระกรุณ...ก็โคทอกพระเนตรเห็นพระปฎิหาริย์
ในที่ประชุมวงศานุวงศ์ ข้าราชการโคเห็นควยกันมาก...ทรง
พระบิธิโสมนัส ตรัสว่า เหมือนถูกผีหลอก ไมรูทีจะวออย่างไรโค
เห็นจะเป็นไฟธาตุ กินอยู่ในอุรูปนุกนำฝนเขาก็เกิดเป็นรูปมีขึ้น
รับสังตรัสคังนี้ เพื่อมิให้คนที่ไม่ถึงศาสนาพากันคิดเตือนโค...."³⁶

³⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4
(กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), 2 : 62-63.

³⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

คำอธิบายข้างต้นนี้แสดงเหตุผลกำลังระหว่างปราชญ์ไทย ซึ่งคนไทยเชื่อถือ
มาแต่ก่อน กับคำอธิบายโดยหลักวิทยาศาสตร์ ซึ่งในที่สุดก็เลือกอธิบายด้วยเหตุผลของ
วิทยาศาสตร์ เพื่อภาพพจน์ที่ก้าวหน้าในสายตาคนนอก

นอกจากนี้ยังปรากฏคำอธิบายกำลังระหว่างเหตุผลที่ควรจะเป็นจริงกับความ
จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ "... กับข้าวของกินก็แพงขึ้นทุกสิ่ง จะเป็นเหตุร้ายเกิด
ภยันตรายหรือจะว่าร้ายคนมากขึ้น หรือจะร้ายอำนาจพระบารมี ที่จะให้คนจนได้ทำมาหากิน
ได้ผลประโยชน์มีอาหารมากขึ้น จนขึ้นแต่จมอยู่ในคินก็ยังมีผู้ชุกเอามาถวายได้หลาย
ประการ"³⁷ การอธิบายเช่นนี้อาจเป็นไปได้ทั้งเหตุผลจากทัศนคติของตนเอง และจาก
ความจำเป็นของการเมืองยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในส่วนของการยอมรับวิทยาการตะวันตกนั้น พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์
ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ให้ความสำคัญในการสะท้อนถึงการยอมรับวิทยาการเทคโนโลยี
ของตะวันตกลงไปเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่ง ในขณะที่ผู้เขียนพงศาวดารอื่น ๆ ร่วมสมัยกับท่าน
ไม่ให้ความสำคัญกับสิ่งเหล่านี้สัก ซึ่งอาจจะถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่อยู่ในขอบเขตของการ
เขียนพงศาวดาร เช่น การผ่าตัดพระภิกษุที่ถูกอุบัติเหตุจากไฟพะเนียง โดยหมอบรัดเลย์
ทำให้คนไทยทั่วไปประหลาดใจ และได้รับความรู้ใหม่ว่า แพทย์สามารถตัดร่างกายมนุษย์
ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้³⁸

นอกจากเนื้อหาที่แสดงการอธิบายเหตุผลและนิยมวิทยาการสมัยใหม่แล้ว
ผลงานทางประวัติศาสตร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ยังแสดงออกถึงการให้หลักฐานจาก
แหล่งต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นเอกสารราชการทั้งสิ้น เช่น ปฐมโหร เอกสารของกรมมหาคไทย

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

³⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
(กรุงเทพมหานคร : องค์การคำของคุรุสภา, 2504), 1 : 176.

กรมพระอาลักษณ์ จดหมายเหตุคำร่าเก่า ๆ ³⁹ ลักษณะการเขียนยังคงใช้รูปแบบพงศาวดาร คือเรียงตามลำดับเวลาเกิดเหตุ เนื้อหาจึงคละกันไปถึงเรื่องพระราชพิธี เรื่องจัดการบ้านเมือง พระราชกรณียกิจ เรื่องฝรั่ง เรื่องภาษี เรื่องศาสนา เรื่องเบ็ดเตล็ด ฯลฯ

จุดเด่นในแนวการเขียนพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ คือ ความซื่อตรงต่อข้อเท็จจริง ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่น่ายกย่อง การเคารพความจริง มีส่วนสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะหากไม่เช่นนั้น การศึกษาเพื่อเข้าถึงความจริงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ จะเป็นเรื่องเลื่อนลอย หากไม่มีผลงานประวัติศาสตร์ของท่าน บางทีเหตุการณ์หลาย ๆ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในอดีต คนไทยรุ่นหลังไม่มีโอกาสจะรับรู้ได้เลย ลักษณะเช่นนี้ หากพิจารณาในบริบทของการเมืองแล้ว แม้ท่านจะอยู่ในฐานะข้าราชการผู้ใหญ่เป็นลูกหลานตระกูลขุนนางใหญ่อย่างตระกูลขุนนาค มิใช่เชื้อชาติกำเนิดในพระราชวงศ์ ความลึกซึ้งในการสร้างภาพพจน์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ไว้ มิให้ค้างพรอภัยการพยายามปิดพรางเรื่องที่จะมาแปลเป็นเอาไว้อย่างกรณีสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงไม่เกิดขึ้นกับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ในกรณีสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แม้จะทรงพยายามระมัดระวังอย่างเต็มที่เพื่อมิให้เป็นที่ระคายเคือง แต่ก็ปรากฏยังมีบางเรื่องที่ทรงถูกกริ้ว เช่น จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาคที่ 23 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเขียนถึงเรื่องมีการออกลูกในวัง ทำให้สมเด็จพระพันปีหลวง (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 5) ทรงกริ้วว่า เป็นสิ่งไม่ควรทำอย่างยิ่ง เอาเรื่องในพระราชฐานฝ่ายในมาพิมพ์ให้ปรากฏ รับสั่งว่าจะลงโทษเสียบ้าง⁴⁰ จะเห็นได้ว่านอกจากฐานะชาติกำเนิดแล้ว สิ่งแวดล้อมหอมขวางของพระองค์ท่านยังมีส่วนเป็นข้อจำกัดในการเขียนด้วย

³⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478), หน้าบานแพนง.

⁴⁰ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับสภาพวิชาการไทยปัจจุบัน", สมเด็จพระนเรศวรมหาราชตามทัศนะ ส.ศิวรักษ์ ในช่วง 30 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2493-2523 (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2525), หน้า 155-156.

ในฐานะของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์คงกล่าวแล้ว มีผลให้ท่านสามารถแสดงออกได้มากกว่า เหตุนี้ เรื่อง "กลับบรรคาพระองค์เจ้า ทำเสนียาแฝดพระปิ่นเกล้า"⁴¹ หรือ "เจ้าจอมเป่าโกรชอิกิมจุ ทาสหนี จับตัวได้ ผูกมืออิกิมจุ ทาสเขียนจนขาดใจตาย ในพระราชวังฝ่ายใน"⁴² จึงปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับที่ท่านเขียน สรุปแล้วกรณีการซื้อตรงต่อความจริงของนักเขียนพงศาวดารนี้ เป็นผลจากแนวคิดทัศนคติของตัวท่าน รวมทั้งสภาพแวดล้อมเฉพาะตัวของท่านด้วย นอกจากนี้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ยังแสดงออกถึงลักษณะความเป็นคนตรงของท่าน ในคำถวายโอวาท ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นของท่านทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 5 มีเนื้อหา 35 ข้อ (แต่ปรากฏหลักฐานเพียง 17 ข้อ) แบ่งประเภทได้เป็นหลักปฏิบัติที่พระมหากษัตริย์ควรปฏิบัติต่อพระราชวงศ์และขุนนาง เช่น กำจัดคนพาลชุกเลี้ยงคนดี หนักแน่น อย่าหูเบา ถือความยุติธรรม เรื่องภาวอากาศที่ทำให้ประชาชนเดือดร้อนต้องลดหย่อนผ่อนเล็กน้อยบ้าง เช่น อากาศหมู อากาศน้ำ ฯลฯ เรื่องการศาล เรื่องศาสนา เรื่องปราบปรามโจรผู้ร้าย ฯลฯ⁴³ ท่านกล่าวถึงปัญหาและเสนอวิธีปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมา

สรุปแล้ว ผลงานทางประวัติศาสตร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นผลงานที่เสนอลักษณะใหม่ ๆ เข้ามาในแนวการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เหตุผลอธิบายอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ การเคารพข้อเท็จจริง แต่ในเวลาเดียวกันก็ยังคงรักษาลักษณะจารีตเดิมของการเขียนพงศาวดารไว้ คือเนื้อหายังคงเป็นเนื้อหาแวดล้อมเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ ยึดถือข้อมูลหลักฐานของราชการเป็นสำคัญ แบ่งลำดับขั้นตอนตามเวลาของการเกิดเหตุการณ์

⁴¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, 2 : 87-9

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

⁴³ อนุรักษ์ สุทธิสงคราม, สามเจ้าพระยา, หน้า 534-551.

2. พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรังราชานุภาพ

ผลงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เด่น และมีอิทธิพลต่อมาอีกในสมัยหลัง คือผลงานประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรังราชานุภาพ ในบรรดาผู้สร้างงานทางประวัติศาสตร์ไทยทั้งหมดดูเหมือนไม่มีใครจะมีผลงานมากเท่าสมเด็จพระองค์ท่านจากการสำรวจงานพระนิพนธ์ รวมทั้งพระนิพนธ์ค่านำและคำอธิบาย มีจำนวนถึง 1,050 เรื่อง⁴⁴ ในจำนวนนี้เกินกว่าครึ่งหนึ่ง เป็นงานทางด้านประวัติศาสตร์ นอกจากปริมาณของงานแล้ว ในส่วนของคุณภาพงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ท่านได้มีอิทธิพลบทบาทต่อความรู้และการเขียนประวัติศาสตร์ไทยอย่างยิ่ง

ผลงานเขียนประวัติศาสตร์ที่สะท้อนทัศนะ แนวคิด วิธีการในการเขียนประวัติศาสตร์อย่างรวบยอดที่สุดของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรังราชานุภาพ คือพระนิพนธ์ค่านำและคำอธิบายในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2455) ทรงแสดงทัศนะว่า...

...ผู้ศึกษาพงศาวดารมีมากด้วยกัน ความรู้ความเห็นย่อมไม่เหมือนกัน ที่ข้าพเจ้าทำคำอธิบายไว้เป็นส่วนหนึ่งทางหากุอย่างนี้ เพื่อประสงค์จะปรึกษาผู้ศึกษาพงศาวดารด้วยกัน แห่งใดใครจะเห็นชอบด้วยหรือแห่งใดใครจะคัดค้าน คุ้มมีหลักฐานซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ทราบก็ดี หรือมีความคิดเห็นซึ่งดีกว่าความคิดเห็นของข้าพเจ้าก็ดี ถ้าใดความรู้ความเห็นของผู้ศึกษาพงศาวดารหลาย ๆ คนด้วยกันมาประกอบ คงจะใคร่เรื่องราวที่เป็นหลักฐานไกลต่อความจริงยิ่งขึ้น...⁴⁵

⁴⁴ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรังราชานุภาพ : พระนิพนธ์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า ค่านำ.

⁴⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรังราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 62.

พระองค์ท่านยังชี้แจงเรื่องการใช้เอกสารอ้างอิง การสันนิษฐานและยั่วว่า
 "...ข้าพเจ้าเป็นแต่ผู้ศึกษาพงศาวดารคนหนึ่ง จะรู้เรื่องถนัดที่รอบคอบหรือถูกต้อง
 ไปหมดไม่ได้..."⁴⁶ รวมทั้งการแตงนั้น "...ผู้แตงยอมแตงตามความเชื่อและความ
 ประสงค์"⁴⁷

นอกจากนี้ วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ
 ยังมีลักษณะก้าวหน้ากว่าวิधिปฏิบัติที่เคยมีมาในการเขียนพงศาวดารแบบจารึกเดิม ซึ่งเป็น
 ส่วนที่เห็นได้ชัดว่า พระองค์ท่านรับเอาอิทธิพลจากตะวันตกเข้ามาใช้ พระองค์ตรัสว่า

...หนังสือที่เรียกว่า พงศาวดารของเราที่แตงกันมาแล้ว

...ไม่ตรงกับหลักของประวัติศาสตร์ คือ

หลักของประวัติศาสตร์นั้น แม่จะเอาการกำหนดตั้งเป็นหลัก
 เรื่องที่จะลำดับก่อนและหลังกัน มีข้อสำคัญที่ตองถือเป็นหลัก

3 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 เกิดเหตุการณ์อย่างไร

ส่วนที่ 2 ทำไมจึงได้เกิดเหตุการณ์อย่างนั้น

ส่วนที่ 3 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นในผลอย่างไร...⁴⁸

จากหลักการที่ทรงอ้างถึงนี้มีส่วนสำคัญต่อวิธีการศึกษาค้นคว้า เพราะได้นำ
 ไปสู่การวิเคราะห์หาคำตอบให้กับคำถามดังกล่าว และมีการตรวจสอบหลักฐาน ซึ่งถือ
 เป็นความก้าวหน้าประการหนึ่งในผลงานประวัติศาสตร์ของพระองค์ท่าน และนับเป็น
 มรดกที่มีค่าที่ส่งผลสืบเนื่องมาให้แก่การศึกษาประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา แม้หลัง
 เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แล้วก็ตาม

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน,

⁴⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องประติษฐาน
พระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2503) (งานพระเมรุ
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์), หน้า 10-11.

⁴⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, 4 : 269.

งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ มีตั้งแต่ทรง "ยังไม่รู้หลัก" นี้ กับที่ทรงพระนิพนธ์เมื่อ "รู้หลักแล้ว"⁴⁹ ในส่วนของอิทธิพลตะวันตก ซึ่งพระองค์ทรงได้รับจากการอ่านหนังสือประวัติศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป การพบปะพูดคุยกับผู้นับถือและการรับรู้ข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ ทั้งที่พิมพ์ในไทยและต่างประเทศ⁵⁰ พระองค์ยังได้หลักการอีกประการหนึ่งว่า ประวัติศาสตร์เป็นวิชาว่าด้วยตัวอย่าง หรือที่ทรงเรียกว่า *Science of Example*⁵¹ งานพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน จึงมีลักษณะรูปพรรณรายละเอียดและให้ความสำคัญกับเหตุการณ์มากกว่าจะพิจารณาประวัติศาสตร์อย่างเป็นกระบวนการ สืบเนื่องหรืออธิบายประวัติศาสตร์อย่างมีพลวัต

อย่างไรก็ตาม มีนักศึกษาประวัติศาสตร์บางท่านคาดว่า พระองค์ท่านทรงมีโอกาสพบเห็นศึกษาแนวคิดและวิธีการประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลในระยะครึ่งหลังของ ศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 คือแนวคิดแบบวิชาการ *Historicism* และสกุล *โพลิตีวิสต์* ซึ่งมีนักปราชญ์มีชื่อ คือ รังเก (ค.ศ. 1795-1886) และ ฟุสเทล เคน กูลองซ์ (ค.ศ. 1830-1889)⁵²

หากพิจารณาถึงประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก ซึ่งกำลังแพร่หลายมีบทบาท อยู่ในเวลานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รังเก แล้ว เขาถือว่าหน้าที่สำคัญประการแรก ของประวัติศาสตร์คือ การรายงานถึงสิ่งที่ได้เกิดขึ้นจริง (to show what

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 4: 270.

⁵⁰ กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร, "การศึกษาประวัติศาสตร์ของสกุลคำรงราชานุภาพ" ใน ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 32.

⁵¹ สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, 4.: 69.

⁵² กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร, "การศึกษาประวัติศาสตร์ของสกุลคำรงราชานุภาพ", หน้า 32-33.

actually happened) ซึ่งได้กลายมาเป็นคำขวัญของนักประวัติศาสตร์ตลอดศตวรรษที่ 19⁵³

แม้สมเด็จพระยาคำวรงราชานุภาพจะผ่านการเยี่ยมเขียนห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ต่างประเทศ และทรงสนพระทัยในกิจการทั้งสองอย่างนี้ และได้มีส่วนร่วมในการก่อตั้งกิจการพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดขึ้นในกรุงเทพฯ แต่เมื่อพิจารณาถึงพระภารกิจมากหลายทางการเมือง การปกครอง และการค้นคว้าหลักฐานเอกสารในประเทศไทย และเพื่อนบ้านอยู่เกือบตลอดพระชนม์ชีพ หนังสือเกี่ยวกับปรัชญาประวัติศาสตร์โดยตรง พระองค์ท่านอาจจะไม่ผ่านการอ่านมากนักและไม่ปรากฏว่าพระองค์ท่านกล่าวนามอ้างอิงถึงนักปรัชญาประวัติศาสตร์ตะวันตกไว้ในที่ใดที่หนึ่ง แต่จากหลักฐาน 3 ส่วนที่ทรงอ้างอิงเมื่อทรงมีลายพระหัตถ์โต้ตอบกับสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในขณะที่ทรงเสด็จการเมืองอยู่ที่ปิ่นัง ใน พ.ศ. 2477 และทรงอ้างงานพระนิพนธ์ก่อนหน้านั้นว่า ทรงใช้หลักฐานนี้แล้วเมื่อครั้งทรงพระนิพนธ์ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 และหากพิจารณาถึงพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ก็จะพบว่า ทรงใช้หลักฐานนี้แล้วอย่างชัดเจน กล่าวคือ ทรงเริ่มต้นอธิบายพงศาวดารอยุธยา รัชสมัยพระเจ้าอู่ทองว่า "เมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้น ประเทศสยามนี้เป็นอยู่อย่างไร พระเจ้าอู่ทองนั้นคือใคร และทำไมจึงมาสร้างกรุงศรีอยุธยา...."⁵⁴

ในส่วนของการค้นคว้าหลักฐาน สมเด็จพระยาคำวรงราชานุภาพ ทรงใช้หลักฐานกว้างขวางขึ้นกว่าการเขียนพงศาวดารในยุคก่อน ๆ ที่อาศัยเอกสารทางราชการของราชสำนักเป็นสำคัญ และพระองค์ท่านยังใช้การตรวจสอบหลักฐานจากเอกสารต่างประเทศทั้งเพื่อนบ้านและของชาวตะวันตก เช่น ยอร์ช เซเคส์ วินเซนต์ สมิท และ ริส เควิกส์ เป็นต้น⁵⁵

⁵³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก, หน้า 159.

⁵⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 19.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23-26.

สำหรับฟูสเทล เคอ กูดองซ์ ซึ่งเน้นถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ โดยอาศัยการตรวจสอบหลักฐานและซ้จัดความเห็นส่วนตัวของนักประวัติศาสตร์ออกให้ล้น เคอ กูดองซ์ เสนอเกี่ยวกับการเขียนประวัติศาสตร์ที่เอาความเห็นตัวเองเข้าไปปน (subjective) โดยอธิบายว่า "ประวัติศาสตร์ประกอบด้วยหลักฐานเท่านั้น และความเห็นส่วนตัวจะเอามาแทนที่หลักฐานไม่ได้"⁵⁶

การเขียนประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพนั้น ผลงานจำนวนมากของพระองค์ท่านมีลักษณะใช้ทัศนะความเห็นส่วนตัวพระองค์ (subjective) สะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ในความหมายของการตอบโต้ระหว่างนักประวัติศาสตร์กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์

ปรากฏหลักฐานการใช้ข้อเท็จจริงในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอัครวิสัยหรือละเว้นไม่กล่าวถึงข้อมูลหลักฐานเหตุการณ์ที่ทรงเห็นว่าไม่เป็นผลดี หรือไม่ทรงนิพนธ์เลย ดังกรณีที่พระองค์ทรงนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แต่ครั้งพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 แม้พระองค์ทรงมีพระคำวาที่จะนิพนธ์เรื่องดังกล่าวในสมัยรัชกาลที่ 6 แต่ก็ไม่ได้ทรงดำเนินการ โดยทรงอ้างข้อขัดข้อง 3 ประการ แต่ข้ออ้างที่สะท้อนพระทัศนะของพระองค์ ปรากฏถึงความที่ว่า

.....ความขัดข้องที่ 2 เมื่อไปเห็นเรื่องรบฉนวนและการโต้ตอบกับฉนวนนี้กละอายใจควยทาง Diplomacy ของไทยเราในสมัยนั้นซี้วิ๊ ฝ่ายข่วงฉนวนของเขาลาดกว่า เกี่ยงกันแพเขาทุกเรื่อง ข้อที่ 3 อันเป็นข้อขัดข้องสำคัญแก่การที่จะแต่ง ในรัชกาลที่ 6 คือวาควยเรื่องหม่อมไกรสร ในสมัยนั้น หม่อมไกรสรกำลั้งมีบุญ หม่อมฉนนีกระแวงวาแดงอธิบายเรื่องหม่อมไกรสร อาจเป็นภัยแกหอพระสมุคฯ จึงใคระงับความคิดมา...⁵⁷

⁵⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก, หน้า 170.

⁵⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, 4 : 271-272.

นอกจากนี้ ยังมีกรณีอื่น ๆ อีกมาก เช่น กรณีที่พระองค์ท่านชำระพระราชพงศาวดารฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์หลายตอน อาทิ กรณีย้ายมาเป็นวัง กรณีประหารเจ้าเมืองกำปอดด้วยวิธีการนำหว่านเสียว กรณีรัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีรับสั่งเขียนข้างในที่สังเวชใจร้องทรมองไห้ในวันถวายพระเพลิงพระเจ้ากรุงธนบุรี ฯลฯ⁵⁸ ทุกกรณีเห็นได้ชัดว่า ทรงคัดออก เพราะเหตุผลทางการเมืองและเกรงว่าจะนำความเสื่อมเสียมาสู่ราชวงศ์

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการย้ำถึงทัศนคติที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่า ผู้แต่งย่อมแต่งตาม ความเชื่อและความประสงค์ ซึ่งก็คือจุดยืนของผู้เขียนนั่นเอง ส่วนในประเด็นแนวคิดทางประวัติศาสตร์นั้นก็ยิ่งเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นไปอีกว่า ในขณะที่ทรงรับวิธีการที่ก้าวหน้าทางประวัติศาสตร์ในยุคสมัยนั้นมาใช้ แต่สำหรับแนวคิดอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์แล้ว พระองค์ท่านยังยึดถือแนวคิดเดิม ดังที่ทรงยืนยันกับสมเด็จพระเจ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในลายพระหัตถ์จากปิ่นัง เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2477 ซึ่งเป็นระยะเวลาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ว่า "...ตามความเห็นของหม่อมฉันยังรักที่จะใช้เรียก History ว่าพงศาวดารอยู่ตามเดิม..."⁵⁹

ความข้อนี้เป็นเครื่องยืนยันแนวคิดทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ท่านว่า ประวัติศาสตร์คือพงศาวดาร คือเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ พระราชกรณียกิจ จำกัดวงอยู่ในกรอบของกษัตริย์ภาพทั้งแนวคิด จุดยืนและเนื้อหา รวมทั้งวิธีการ ลักษณะดังกล่าวนี้ถูกกำหนดโดยฐานะชาติกำเนิดและผลประโยชน์ หรืออาจเรียกได้ว่าถูกกำหนดโดยฐานะทางชนชั้นของพระองค์ท่าน ในทางเป็นจริงนี่คือปกติวิสัยของมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในชนชั้นใด ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่จะ ศึกษาประวัติศาสตร์โดยไม่เอาทัศนคติจุดยืนของผู้ศึกษาเข้าไปเกี่ยวข้อง

⁵⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จากอีกแง่มุมหนึ่ง" ศิลปวัฒนธรรม 5 (พฤศจิกายน 2526) : 40-46.

⁵⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ,

อย่างไรก็ตาม แผนการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้เป็นสองค้ำ กล่าวคือ ทรงมีคุณูปการต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอย่างใหญ่หลวง พระนิพนธ์จำนวนมากได้เบิกกรุยทางไว้ให้คนรุ่นหลัง ทรงรวบรวมหลักฐานเอกสารจำนวนมากไว้มิให้สูญหาย ทรงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการจัดตั้งหอพระสมุด ซึ่งพัฒนามาเป็นหอสมุดสำหรับพระนครที่เปิดบริการมาถึงสาธุชนและสาธารณชนในท้ายที่สุด ทรงมีส่วนสำคัญในการสร้างบรรยากาศศึกษาในการศึกษาประวัติศาสตร์ และทรงพัฒนาวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตรวจสอบหลักฐานและการใช้หลักฐานประเภทต่าง ๆ รวมทั้งทรงใช้ท่าทีเปิดกว้างรับทัศนะความเห็นที่แตกต่าง โดยไม่ยึดกับข้อสรุปของพระองค์ท่าน หากแต่ทรงพยายามเตือนผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ว่า พระองค์ทรงเป็นแค่เพียงผู้ศึกษาประวัติศาสตร์คนหนึ่งเท่านั้น และข้อสรุปของพระองค์ก็ได้มาจากข้อมูลหลักฐานที่ค้นคว้าได้ในเวลานั้น รวมทั้งไม่ประเมินตนเหนือผู้อื่น ทรงย้ำว่าความรู้พงศาวดารนั้นไม่มีผู้ใคร่ได้จับหรือรู้จริงใดทั้งหมด⁶⁰ อันที่จริงแล้ว คุณสมบัติเปิดใจกว้างไม่คับแคบเช่นนี้เป็นคุณสมบัติที่นายกองและน้าจะนำมาสู่การพัฒนาการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยหลัง ๆ แต่การกระทำเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะข้อจำกัดจากวัฒนธรรม ค่านิยม รวมทั้งข้อจำกัดในเงื่อนไขแวดล้อมทางสังคมอื่น ๆ เช่น การยึดถือตัวบุคคล การฝังหัวอยู่กับระบบอาวุโส การตีตราให้ผู้มีความคิดเห็นแตกต่างออกไปจากกรอบเดิมเป็น "ลูกศิษย์คิดล้างครู" หรือการตีตราบุคคลที่เสนอสิ่งที่ต่างออกไปจากกรอบของผู้มีอำนาจปกครอง ซึ่งจะได้อธิบายรายละเอียดในบทต่อไป

อย่างไรก็ตาม นอกจากคุณูปการเชิงสร้างสรรค์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว เมื่อพิจารณาอีกค้ำหนึ่ง พระองค์ก็มีส่วนในการซ่อนเร้นความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ที่อาจมีผลกระทบต่อเสถียรภาพของกษัตริย์ภาพและพระราชวงศ์ รวมทั้งผลประโยชน์บางประการดังตัวอย่างรูปธรรมที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น นอกจากนี้ยังมีส่วนที่โดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม พระองค์ก็มีส่วนในการสร้างประวัติศาสตร์ที่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริง

⁶⁰ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 32-33.

เมื่อมีการค้นคว้าตรวจสอบในภายหลัง เช่น กรณีเมืองเก่าของพระเจ้าอู่ทองที่สุพรรณบุรี กรณีคนไทยอพยพมาจากจีนและอาณาจักรน่านเจ้าเป็นอาณาจักรของคนไทย ด้วยจุดมุ่งหมายในการสร้างความเป็นชาติที่มีประวัติอันยาวนาน เพื่อสนองนโยบายการสร้างรัฐชาติ⁶¹ ซึ่งในท้ายที่สุดก็กลายเป็นเนื้อหาข้อสรุปที่รัฐบาลกำหนดไว้ในหลักสูตรการศึกษาและเป็นการกำหนดกรอบความรู้ของคนไทย

กล่าวโดยสรุป พงศาวดาร เป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่มีแบบแผนดั้งเดิมที่ค่อนข้างได้แก่ การใช้ลำดับเวลาเป็นเครื่องร้อยเรียงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่คัดเลือกแล้วมาไว้ด้วยกัน โดยไม่ได้มีการสร้างความสัมพันธ์ในอันที่จะอธิบายเหตุการณ์ใด ๆ อย่างเฉพาะเจาะจง ประการสำคัญคือ เนื้อหาของพงศาวดารส่วนใหญ่เน้นความเป็นศูนย์กลางอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ การเรียกงานเขียนประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้ว่าเป็น "พงศาวดาร" จึงถูกต้องตามความหมายของคำ

การเปิดรับอารยธรรมตะวันตก นับตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เรื่อยมาได้ส่งผลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ไทยในรูปพงศาวดาร เช่นเดียวกับที่มีผลต่อสังคมไทยด้านอื่น ๆ อย่างไม่ก็ตาม แม้ว่าระเบียบวิธีการศึกษาและรูปแบบการนำเสนอประวัติศาสตร์จะเปลี่ยนไปเพราะอิทธิพลที่ได้รับจากตะวันตก ดังกรณีพระนิพนธ์สมเด็จพระยาจักร์ราชานุภาพ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาแล้ว พบว่า งานเขียนประวัติศาสตร์ไทยก็ยังไม่ก้าวพ้น ไปจากการให้ความสำคัญแก่ความเป็นศูนย์กลาง แม้จะมีได้เน้นเฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์เพียงอย่างเดียวก็ตาม

ดังนั้น แม้ว่า คำว่า "ประวัติศาสตร์" จะเข้ามาแทนที่ "พงศาวดาร" แต่ความคิด ทัศนคติ และภาวะการเป็นพงศาวดารยังคงอยู่ ส่วนจะคงอยู่มากหรือน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นผู้เขียนประวัติศาสตร์นั้น และผู้เขียนมีสำนึกทางประวัติศาสตร์เช่นไร

⁶¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักร์ราชานุภาพ, แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม (ม.ป.ท., 2490) (อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นางบุญ เรื่องวิเศษ ณ วัดไตรมิตร พ.ศ. 2490), หน้า 8.

ในที่นี้ ขอสรุปแนวการเขียนประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักร์วรางาชา-
นุภาพ ว่า เป็นแนวการเขียนแบบพงศาวดารแนวใหม่ ซึ่งมีลักษณะแบบแผนพงศาวดารเคิม
กล่าวคือ เน้นความเป็นศูนย์กลางที่พระมหากษัตริย์ ให้ความสำคัญกับข้อมูลรายละเอียด
แบ่งยุคสมัยตามรัชกาลและศูนย์กลางอำนาจ ในขณะเดียวกันก็มีวิธีการศึกษาแบบใหม่ คือ
มีการค้นคว้าหลักฐานข้อมูลหลายประเภท มีการตรวจสอบที่ความหลักฐาน จัดความสัมพันธ์
ของข้อมูลโดยการอธิบายถึงสาเหตุและผล การเขียนพงศาวดารแนวใหม่นี้จะมีบทบาทเป็น
พื้นฐานของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่เน้นความเป็นศูนย์กลางในสมัยต่อมา

ท่ามกลางแนวการเขียนประวัติศาสตร์ของราชสำนักดังกล่าวนี้ แนวการเขียน
ประวัติศาสตร์นอกราชสำนักก็ไต่กอตัวขึ้น นั่นคือ การแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิด
ความเข้าใจ ความรับรู้ และทัศนคติที่มีต่อประวัติศาสตร์ในสายตาของสามัญชน

สามัญชนกับประวัติศาสตร์

การเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารถูกผูกขาดอยู่ในราชสำนักเป็นเวลานาน
สามัญชนไม่มีโอกาสเข้าไปล่วงรู้ เอกสารราชการอื่น ๆ ก็ถือว่าเป็นของเฉพาะสำหรับ
ราชสำนักเท่านั้น การรับอิทธิพลตะวันตกและการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในรัชกาลที่
4 - 5 ตลอดจนการนำเทคโนโลยีการพิมพ์เข้ามาใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาท
ของหมอบรัดเลย์ มีผลอย่างยิ่งต่อการนำเอาพงศาวดาร และเอกสารราชการอื่น ๆ
ออกมาเผยแพร่ แม้วาระยะแรกจะอยู่ในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ แต่เวลาเดียวกัน
ก็มีการแพร่ลงมาถึงคนสามัญชั้นกลางที่มีความรู้สามารถอ่านออกเขียนได้ และสนใจใน
วิทยาการสมัยใหม่

ความเปลี่ยนแปลงในการเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ นี้เห็นได้ชัดถ้าเปรียบเทียบกับ
ท่าทีของพระมหากษัตริย์ที่เคยทรงเข้มงวดกับโบราณราชประเพณีและวิถีปฏิบัติที่ยึดถือ
กันมาแต่เดิม รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดฯ ให้พิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษา ซึ่งเป็นหนังสือ
เผยแพร่กฎหมายและประกาศของทางราชการให้ประชาชนอ่านได้ ต่างกับในรัชกาล
ก่อนหน้านั้น คือสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อ นายโหมค อมาตยกุล ตีพิมพ์หนังสือกฎหมายตรา
สามดวงออกจำหน่าย รัชกาลที่ 3 ทรงไม่พอพระทัย ให้นำกฎหมายที่ตีพิมพ์นั้นไปบรรจุ

ไว้ในเจกียัวัคสระเกศ ⁶²

การพิมพ์หนังสือเผยแพร่ในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 หมอบรัดเลย์เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการริเริ่ม และกระตุ้นความสนใจของคนไทย ในการศึกษาหาความรู้ การรับข่าวสารและวิทยาการแบบตะวันตก ซึ่งสร้างบรรยากาศศึกษาคึกคักขึ้นอย่างมาก ทั้งในส่วนของผู้สนใจศึกษาค้นคว้า ผู้เขียน และผู้อ่าน

หมอบรัดเลย์กับการพิมพ์

หมอบรัดเลย์ หรือ แคน บิช บรัดเลย์ เป็นชาวอเมริกัน เกิดเมื่อ พ.ศ. 2347 ที่รัฐนิวยอร์ก ในครอบครัวที่มีอาชีพทั้งเกษตรกร ผู้พิพากษา และบรรณาธิการ นิตยสารทางการเกษตร บรัดเลย์สำเร็จการศึกษาแพทย์ และเข้าร่วมในคณะมิชชันนารีอเมริกันเดินทางพร้อมภรรยาเข้ามาถึงประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2378 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 และเป็นช่วงที่มีกระแสตื่นตัวที่จะเรียนรู้วิทยาการจากตะวันตกในหมู่ชนชั้นนำ บางส่วนของไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าฟ้ามงกุฎ เจ้าฟ้าจุฑามณี และขุนนาง เช่น จมื่นไวย วรนาถ ซึ่งมีบทบาททางการเมืองระดับสูงสุดในเวลาต่อมา ในฐานะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ตามลำดับ ⁶³

การนำแท่นพิมพ์ภาษาไทยเข้ามาในประเทศไทยเป็นครั้งแรกของหมอบรัดเลย์นั้น เริ่มต้นก็ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อพิมพ์หนังสือคำสอนศาสนาคริสต์ออกเผยแพร่ แต่ปรากฏว่าการพิมพ์เผยแพร่ศาสนาไม่ค่อยได้ผล ประกอบกับเวลานั้นหมอบรัดเลย์ได้รับความกดดันทางการเงิน เนื่องจากสำนักงานใหญ่ของสมาคมมิชชันนารีอเมริกันลดทอนเงินสนับสนุน การตั้งสำนักพิมพ์จึงทำให้มีรายได้มาใช้เลี้ยงครอบครัวและกิจการในศาสนา ประกอบกับ

⁶²พิพาคา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, "การศึกษาและผลกระทบ ต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394)" (รายงานผลการวิจัย หุรัชคาภิเชกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 194.

⁶³โปรดดูรายละเอียดใน เกรียงศักดิ์ เชนรุพัฒน์วิช, "ประวัติหมอบรัดเลย์" ใน หมอบรัดเลย์ กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร:สถาบันไทยคดีศึกษา, 2528) หน้า 1-9

ชนชั้นนำไทยเองก็แสดงออกถึงความเรียกร้องต้องการในการพิมพ์หนังสือ เช่น เจ้าพระยาพระคลังและเจ้าพระยามานวรีให้คนมาขอยืมเครื่องพิมพ์ไปพิมพ์หนังสือเรื่องอ่านเล่นที่บ้านท่าน⁶⁴

หมอบริคเลย์ได้เริ่มออกหนังสือพิมพ์ ชื่อ หนังสือจดหมายเหตุ หรือ The Bangkok Recorder ซึ่งเผยแพร่เนื้อหาข่าวสารที่น่าสนใจ ทั้งเรื่องการเมือง ความรู้รอบตัว วิชาการต่าง ๆ การค้า และข่าวจากต่างประเทศ ฯลฯ นอกจากนี้หมอบริคเลย์ยังตีพิมพ์หนังสือสำคัญ เช่น ประเพณีธรรมเนียม กติกา นิราศลอนดอนของหม่อมราโชทัย สามก๊ก กฎหมายตราสามดวง รวมทั้งพิมพ์พงศาวดารออกมาเผยแพร่ ซึ่งในเวลาต่อมาเรียกกันว่าพระราชพงศาวดารฉบับหมอบริคเลย์ หรือพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2406⁶⁵ และหลังจากนั้น โรงพิมพ์อื่นได้พิมพ์อีกหลายครั้ง

การพิมพ์หนังสือออกเผยแพร่ของหมอบริคเลย์ มีบทบาทสำคัญในการนำเอาความรู้ซึ่งเคยผูกขาดอยู่ในราชสำนักออกมาสู่สายตาคนนอกวง แม้ว่าขอบเขตผู้ที่ศึกษามาอ่านหนังสือจะยังไม่กว้างขวางนัก หากพิจารณาจากรายชื่อสมาชิกที่อ่านหนังสือของหมอบริคเลย์ ปรากฏว่าเป็นเจ้านายและพระราชวงศ์ 17 ท่าน ขุนนาง 57 ท่าน คนต่างศาเป็นฝรั่งและจีน 7 คน พระและคนสามัญ 19 คน⁶⁶

อย่างไรก็ตาม บรรยากาศการพิมพ์ และการเผยแพร่หนังสือในระยะนี้ แม้จะไม่เปิดโอกาสให้คนสามัญเข้าร่วมใช้เวทีกีฬาในระยะแรก เพราะหนังสือพิมพ์ที่ออกตามแนวของจดหมายเหตุในเวลาต่อมา เช่น หนังสือกรุโฆวาท (2417) หนังสือคอค หรือข่าวราชการ (2418-19) ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ของเจ้านายหนุ่ม ๆ และหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นต้น⁶⁷ แต่ไม่นานหลังจากนั้นก็เริ่มปรากฏ

⁶⁴ คำรง ไคร่ครวญ, "การพิมพ์กับหมอบริคเลย์"; ในเรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁶⁵ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 6.

⁶⁶ คำรง ไคร่ครวญ, "การพิมพ์กับหมอบริคเลย์" หน้า 31.

⁶⁷ สายชล วรณวัฒน์, "ผลกระทบของหมอบริคเลย์กับสังคมไทย . . .," หน้า 13.

หนังสือพิมพ์ของสามัญชนคนชั้นกลาง เช่น คุลยวิภาคพจนกิจ ศิริพจนภาค ของ เทียนวรรณ และสยามประเภทของ กสม.กุหลาบ เป็นต้น เนื้อหาของหนังสือเหล่านี้ ส่วนหนึ่งจะเป็นการนำเอาประวัติเรื่องราวของชนชั้นสูงให้ลงมาสู่การรับรู้ของสามัญชน ขณะเดียวกันก็มีส่วนท้าทายระบอบการ เมืองการปกครองในเวลานั้นด้วย

สามัญชน เริ่มแตะต้องประวัติศาสตร์ราชสำนัก

ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารถูกจำกัดอยู่ในแวดวงคนชั้นสูงมาหลายร้อยปี เพราะถือว่าเป็นของคู่ควรสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงศึกษารับรู้ เป็นเรื่องราวของพระผู้อวตารลงมาทำหน้าที่ปกครอง ไม่ใช่เรื่องสำหรับให้ประชาชนทั่วไป คนสามัญอาจจะได้รับรู้สัมผัสประวัติศาสตร์ก็ในรูปแบบของตำนาน การบอกเล่า และนิทานต่าง ๆ เท่านั้น

การปรับตัวและการ เปิดประตูรับอารยธรรมตะวันตกที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 4 เป็นสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกับที่ชนชั้นกลางและปัญญาชนชั้นกลางในสังคมขยายตัวเพิ่มจำนวนมากขึ้น การทำสัญญาค้าขายกับชาวตะวันตก นับแต่สนธิสัญญาบาวริง เป็นต้นมามีผลต่อการยกเลิกการผูกขาดการค้า ซึ่งเคยควบคุมการค้าให้อยู่ในแวดวงการค้าที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักร กับรัฐบาลและเจ้านายหรือขุนนางเท่านั้น บัดนี้การค้าที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักรเปิดทางกว้างขึ้น การขยายตัวทางการค้าและความหลากหลายของชนิดสินค้า ทำให้คนชั้นกลางมีบทบาทในทางเศรษฐกิจการค้ามากขึ้น การปลดปล่อยคนออกจากระบบไพร่และระบบทาสยิ่งมีส่วนให้คนสามัญเป็นอิสระ สามารถเคลื่อนไหวโยกย้ายที่อยู่และเลือกประกอบอาชีพทำมาหากินได้กว้างขวางขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมเช่นนี้ ได้ทำให้คนชั้นกลางเติบโตขึ้น และปัญญาชนชนชั้นกลางก็เริ่มแสดงบทบาทต่อสังคม

เทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ - บัญชีประชาชนชั้นกลางรุ่นแรก ๆ

เทียนวรรณ⁶⁸ เกิดเมื่อ พ.ศ. 2385 ในสมัยรัชกาลที่ 3 บิดาชื้อเรื่องสิ่งที่มีเชื้อสายสืบจากตระกูลขุนนางสมัยอยุธยา เทียนวรรณศึกษาชั้นต้นจากวัดพระเชตุพนและไควบวเรียนในวัดและศึกษาศาสตร์สมเด็จพระสังฆราช(สา) เข้าไปเทศน์ในวังเสมอ เทียนวรรณมีประสบการณ์ต่างจากคนไทยรุ่นนั้น นั่นคือ ในวัยหนุ่มเขาเคยลงเรือท่องเที่ยวไปกับเรือฝรั่งซึ่งเดินเรืออยู่ในเอเชียและเกาะแปซิฟิกอยู่หลายปี ทำให้ได้รู้เห็นโลกกว้างและเรียนรู้ภาษาฝรั่งไปคืบ นอกจากนั้นเทียนวรรณยังเริ่มต้นอาชีพค้าขายการเป็นพ่อค้าขายของป่า และเป็นตัวแทนหาสินค้าให้พ่อค้าต่างประเทศ จนกระทั่งมาปักหลักเปิดร้านขายของอยู่แถววัดมเหยงคณ์ และได้รับการสนับสนุนทางด้านการเงินและการศึกษาจากเจ้านายบางพระองค์ จึงสามารถออกหนังสือพิมพ์และเปิดสำนักหมายความ ชื่อ ออฟฟิศอรรถนานุกุล ในเวลาต่อมา

เทียนวรรณมีบทบาทในการแสดงความรู้ความคิดเห็นในหนังสือพิมพ์ของเขา คือ ฤกษ์วิภาตพจนกิจ (พ.ศ. 2443 - 2449) และศิริพจนภาค (พ.ศ. 2451) โดยให้เหตุผลในการทำหน้าที่พิมพ์ว่าตัวเขา "เป็นราษฎรสามัญที่ปลาคยิ่งกว่าผู้ใดในสยาม ได้ต่อสู้เรียกร้องความยุติธรรมให้กับชาวสยามทั้งหมดมาแล้วอย่างไร"⁶⁹

เทียนวรรณเสนอความเห็นและทัศนะเกี่ยวกับสถานะของสามัญชนว่า ราษฎรเปรียบเหมือนสายโลหิตของแผ่นดิน ทราบโคที่ราษฎรมีแต่ความเศร้าหมองขุนมัว "เจ้านายเสนาบดีและพระมหากษัตริย์ ผู้ดำรงรักษาราชอาณาจักรปกครองบ้านเมืองจะมีอำนาจเกษานุภาพไพบุลย์ คุ้มศิริสวัสดิ์พิพัฒน์โภโคอัยสุรย์สักเพียงไร ก็ไม่ช่วยให้ชาติบ้านเมืองเจริญได้"⁷⁰

⁶⁸ สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร:สถาบันไทยคดี, 2523), หน้า 316-325.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 327.

⁷⁰ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยคิยา กรรณสูต, รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย....., หน้า 332.

ท่าทีและความคิดแบบนี้มิใช่เรื่องเล็กน้อยสำหรับระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การวิจารณ์เสนอความคิดเห็นและท้องถัดบ้านพระมหากษัตริย์และการปกครองของพระมหากษัตริย์เป็นเรื่องที่เสี่ยงต่อชีวิตมิใช่น้อย นอกจากนี้เทียนวรรณยังแสดงออกถึงความคิดที่ต่อการความเสมอภาคระหว่างผู้ดีและสามัญชน⁷¹

เทียนวรรณเสนอโครงการ 34 ข้อแก่รัฐบาลเรียกร้องให้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองไว้อย่างละเอียดใน รศ.123 เสนอให้ยกเลิกอากรบ่อนเบี้ยและการพนัน การออกกฎหมายให้เลิกการมีภรรยาหลายคน การเลิกทาส การห้ามสูบบุหรี่ การสร้างโรงเรียน การสร้างถนนและซุกคลอง การตั้งธนาคารแห่งชาติและธนาคารพาณิชย์⁷² ข้อเสนอเหล่านี้แสดงถึงภูมิความรู้ และความสนใจในปัญหามันเมืองและการคิดค้นเพื่อหาทางแก้ไข

ข้อเสนอของเทียนวรรณไม่ได้รับการใส่ใจจากรัฐบาล ค้วยข้อสรุปที่ว่า "...แกพวกจนไม่ทันทำอะไร... แก่กูก็ยังสอนไม่ไ้จะไปสอนใครอีก..."⁷³

ผลจากการตั้งตัวเป็นปากเสียงให้ราษฎรที่มีเรื่องเคียดแค้น เทียนวรรณต้องโทษจำคุกและขังลิ้มถึง 17 ปี ค้วยข้อหาหมิ่นตราพระราชสิทธิ์ เพราะเขียนฎีการ้องทุกข์ให้ราษฎร โดยไม่ไ้ขออนุญาตจากกระทรวงวัง

ผลงานของเทียนวรรณมีเนื้อหาทั้งที่เสนอความเห็นต่อระบอบการเมือง การปกครอง ระบบราชการ ซึ่งให้เห็นความสำคัญของประชาชนโดยเปรียบราษฎรเป็นแก้วตาของพระมหากษัตริย์ที่ควรระวังรักษาดนอมอย่างเอกรที่สุด รวมไปถึงเรื่องวัฒนธรรม ประเพณี ชีวิต การทำมาหากิน ฯลฯ ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในสังคม ในระบอบ

⁷¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยคิยา กรรณสูต, รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย..., หน้า 332.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 335.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 328.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ เรื่องของพระราชวงศ์ และขุนนาง ไม่ใช่เรื่องของคนสามัญ การกระทำของเทียนวรรณจึงเป็นการท้าทายระบอบการปกครอง และองค์กรต่าง ๆ ที่กุมอำนาจอยู่ในเวลานั้น เป็นการท้าทายจากบุคคลสามัญนอกระบบราชการ จากนั้นไปประจักษ์สำหรับการแสดงความคิดเห็นของสามัญชนก็เปิดกว้างยิ่งขึ้น

ก.ศ.ร. กุหลาบ

ก.ศ.ร. เป็นสามัญชนร่วมสมัยกับเทียนวรรณ ก.ศ.ร. กุหลาบเกิดในปี พ.ศ. 2377 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เชื้อสายทางมารดาเป็นตระกูลขุนนางเก่า เรียนหนังสือขั้นต้นกับพระองค์เจ้าหญิงกิติรี พระราชธิดาในรัชกาลที่ 3 และเรียนในสำนักพระราชมนูวัดพระเชตุพนเช่นเดียวกับเทียนวรรณ หลังจากนั้นก็เข้ารับราชการในกรมมหาดเล็กรักษาพระองค์ และศึกษาภาษาละตินกับฝรั่งเศษจากสังฆราช ปาลเลอกัวซ์ รวมทั้งศึกษาภาษาสันสกฤต การแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และกฎหมายเก่าตลอดจนระเบียบราชการจากพระยาศรีสุนทรโวหาร นอกจากนี้ยังมีประสบการณ์ทำงานเป็นเสมียนบริษัทฝรั่งและเคยไปกับเรือสินค้าที่ค้าขายไปถึงสิงคโปร์ ปีนัง จีน ญี่ปุ่น ยุโรป⁷⁴

ก.ศ.ร. กุหลาบได้ออกหนังสือพิมพ์เผยแพร่ชื่อ สยามประเภทในปี พ.ศ. 2441 ได้รับยกย่องเป็นผู้รู้และได้รับเชิญไปปรากฏที่สภากรรมการวิทยาศาสตร์ โดยอ้างอิงหลักฐานประกอบการปรากฏหลายเรื่อง เช่น พระราชพงศาวดาร และอ้างอิงหลักฐานภาษาต่างประเทศในงานเขียนของเขา⁷⁵

ก.ศ.ร. กุหลาบ เป็นสามัญชนที่ยื่นมือเข้าไปแตะต้องการเขียนประวัติศาสตร์ราชสำนักเป็นคนแรก เนื่องจากการผูกขาดประวัติศาสตร์พงศาวดารไว้เฉพาะในหมู่นักวิชาการชั้นสูงของสังคมเท่านั้น การกล้ากรายเข้าไปเอาเอกสาร ข้อมูลของราชการซึ่งส่วนใหญ่ ก.ศ.ร. กุหลาบไปคัดลอกมาได้จากหอหลวง และการนำออกมาพิมพ์ หรือ

⁷⁴ ทรายนละเอียดยกได้ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 350-356.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 356-7.

เขียนเผยแพร่ ถือเป็นการกระทำที่มีความผิด เหตุนี้เอง ก.ศ.ร.กุหลาบจึงจำเป็นต้องนำข้อมูลเอกสารที่ลักลอบนำของหลวงออกมาขึ้นมากักแปลงแก้ไขเพิ่มเติมเสียใหม่จนกระทั่ง ก.ศ.ร.กุหลาบถูกเพ่งเล็งและถูกตั้งกรรมการสอบสวนในท้ายที่สุดก็ด้วยเหตุจากการแก่งประวัติ พระสังฆราช(สา)ผิดเพี้ยนไปจากความจริง ผลการสอบสวน ก.ศ.ร.กุหลาบถูกกรรมการสอบสวนลงมติ ว่าเป็นนักกฏ แก่งเติมกักทอนประวัติศาสตร์เขียนเรื่องเหลวไหลไม่จริง

นายนรินทร์ ภาษิต : เสียงเสนอจากสามัญชน ⁷⁶

นายนรินทร์ ภาษิต (2417 - 2493) เกิดในครอบครัวชาวสวน จ.นนทบุรี เรียนหนังสือกับพระที่วัด และมักจะกล่าวเสมอว่าคนเป็นศิษย์เทียบวรรณะและ ก.ศ.ร.กุหลาบ ยามที่เขาเสนอความเห็นหลายครั้ง เขาจะเอ่ยนามอาจารย์ของเขาว่า "เรื่องนี้อย่างนี้ ท่านเทียบวรรณะ ท่าน ก.ศ.ร.กุหลาบ ไม่กล้าเสนอ แก่นายนรินทร์ ศิษย์ของท่านกล้าเสนอ" เป็นต้น นายนรินทร์ ภาษิต เข้ารับราชการเป็นนายอำเภอใน จ.ชลบุรี มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศุภมาศตรา ต่อมาได้เลื่อนชั้นเป็นข้าหลวงจังหวัดนครนายก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็น "พระพนมสารนรินทร์" รับราชการอยู่ไม่นานก็คัดสินใจลาออก ด้วยเหตุผลว่า ระบอบราชการไม่ให้ความเป็นธรรมในการเลื่อนยศ เนื่องจากนายนรินทร์มีความดีความชอบในการจับโจรผู้ร้าย รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริจะตั้งเป็นพระยา แต่เจ้านายที่เป็นข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาลพระองค์หนึ่งคัดค้านว่า เพิ่งได้ตำแหน่งพระไปไม่นาน นายนรินทร์ไม่พอใจเพราะเห็นว่าการตอบแทนความดีความชอบ ไม่จำเป็นจะต้องมาติดเหตุผลว่า เพิ่งได้รับตำแหน่งมานานหรือไม่ ในปี พ.ศ. 2454 นายนรินทร์ก็คัดสินใจออกจากระบบราชการ

บทบาทของนายนรินทร์สะท้อนความคิดอ่านของสามัญชนปัญญาชน ที่ถูกหล่อหลอม

⁷⁶ ไปรคกูรายละเอียดยใน ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, "นายนรินทร์ ภาษิต คนขวางโลก", วารสารร่มพญักษ์ 5 (เมษายน, 2530).

มาจากสภาพการณ์ของการตื่นตัวรับอิทธิพลตะวันตกและวิทยาการที่ก้าวหน้า รวมทั้ง
บรรยากาศของการที่สามัญชนรุ่นก่อนอย่างกรณีเทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ
ได้แสดงบทบาทของปัญญาชนสามัญชน และใช้เวทีหนังสือพิมพ์เป็นแหล่ง เสนอความคิด เห็น
ข้อเสนอของนายอินทร์สะท้อนปัญหาและความรู้สึกนึกคิดของสามัญชนส่วนหนึ่งของสังคม
เช่น การเสนอให้รัฐบาลกอบกู้พระเกียรติยศพระเจ้าตากสิน เข้ายืนหยัดเสนอความคิด
มากลอกทั้งแก่รัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนถึงรัฐบาลสมัยหลัง เปลี่ยนแปลง
การปกครอง 2475 กว๊ายเหตุผลว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกู้เอกราชของชาติ
และทรงเป็นผู้ดำริจะทำสังคายนาพระพุทธศาสนา

นายอินทร์ให้ความสนใจกับเรื่องพุทธศาสนามาก เขามีความเห็นว่าการศึกษา
ศาสนาพุทธที่เป็นอยู่ไม่ถูกต้อง ถ้าตัดเอาความมั่งงายออกเสียและศึกษาศาสนาอย่าง
เป็นวิทยาศาสตร์แล้ว ศาสนาจะมีคุณ สร้างความเจริญแก่ประเทศชาติ เขาจึงตั้ง "สมาคม
พุทธบริษัท" ขึ้น เมื่อปี 2455 เพื่อรวมกลุ่มผู้ศึกษาศาสนาพุทธ และออกหนังสือวารสาร
รายเดือน ชื่อ สารธรรม และ โลกธรรม เพื่อเสนอข้อความเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา
พุทธ พร้อมทั้งเสนอความเห็นที่ค่อนข้างรุนแรงทำลายศาสนา เช่น รัฐบาลควรจัด
สังคายนาไล่พระอลัชชีออกจากศาสนาเสียบ้าง รวมทั้งกรณีข้อถกเถียงที่เป็นข่าวคามหน้า
หนังสือพิมพ์ เช่น กรณีภิกษุณี นายอินทร์เสนอว่า ในศาสนาพุทธ พระพุทธเจ้ายอมรับให้มี
พุทธบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แต่ศาสนาพุทธในประเทศไทยกลับถูกลูก
กักกันผู้หญิง พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า เพศหญิงก็สามารถเข้าถึงธรรมได้ นายอินทร์
ภานิช จึงนิมนต์พระไปบวชสามเณรีให้แก่บุตรสาวของตน มหาเถรสมาคมลงความเห็น
ว่าการกระทำของนายอินทร์มีความผิด จึงแจ้งให้เจ้าหน้าที่จับกุม มีการปลุกปล้ำจับกัน
จนฝ่ายลูกลุ่มเป็นข่าวลงหน้าหนังสือพิมพ์ นายอินทร์ทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาท
สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อขอความเป็นธรรม

ปรากฏหลักฐานว่า นายอินทร์ยื่นฎีกาขึ้นทูลเกล้าฯ หลายครั้งเพราะข้อเสนอ
ของเขาทำให้เขาคงคึกหลายครั้งด้วยกัน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 นายอินทร์ถูกจับข้อหาคัดค้านการประกาศเข้าร่วมสงครามโลก
ครั้งที่ 1 กว๊ายเหตุผลว่า ไทยน่าจะอยู่เฉย ๆ คึกว่าการเข้าร่วมสงครามก็เท่ากับเข้า

ร่วมเป็นหมาหมู่กับเขา คดีนี้นายนรินทร์ทองโทษจำคุกอยู่ 2 ปี ตลอดเวลาในคุกเขาทำฎีกาสู้อคดีจนถึงชั้นศาลฎีกา หลังจากนั้น นายนรินทร์ถูกจับกุมอีก คดีหมิ่นสมเด็จพระสังฆราช เนื่องจากข้อเสนอของเขาที่ว่า สังคมและเศรษฐกิจตกต่ำ คนจนมากมาย แต่พระร่ำรวยมีสมบัติเป็นกฏ เขาจึงร่างหนังสือจะถวายสมเด็จพระสังฆราช แล้วแจกจ่ายให้คนอื่น ๆ ช่วยตรวจสอบว่าหนังสือนี้ดีหรือไม่ เนื้อหาในหนังสือฉบับร่างนี้น่าสนใจที่นายนรินทร์วิเคราะห์ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจตกต่ำว่า เพราะคนไทยบ้าฝรั่งมากไป และเพราะพระสงฆ์ไม่ยึดธรรมวินัย ในขณะที่สอนให้คนทำบุญเพื่อโลกหน้า แต่ในโลกนี้พระสะสมทรัพย์กันใหญ่ สมเด็จพระสังฆราชควรเป็นผู้นำสังคายนาสละทรัพย์ของท่านเป็นตัวอย่างแก่พระอื่น ๆ นายนรินทร์ถูกจับขึ้นศาล เขาว่าความด้วยตนเองไม่จ้างทนายจึงโดนข้อหาหมิ่นศาลเพิ่มขึ้นอีกกระทงหนึ่ง ระยะเวลาประจวบกับที่เกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475⁷⁷

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จทำที่ถกกรณีนายนรินทร์ โดยทรงถามเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในเวลานั้นว่า จะจัดการอย่างไรกับกรณีนายกริ่งว่า

... เวลาแกมาแหยมโดยดูหนังสือ จะทำไม่รู้จักไม่คู่ คืองวาง attitude อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะไม่เช่นนั้นแกจะหัวเราะเยาะเล่น เวลานั้นก็กล่าวหาที่ผู้หญิงเอาโลดลูก ผู้ชายทำบางทำไม่ไม่วา... ที่จริงถ้าจับเข้าโรงพยาบาลมาที่ปากคลองสานได้เป็นคดีที่สุด แต่ไม่ทราบว่ามิถุนายนอย่างไรในเรื่องการจับคนบ้า หรือไม่มีกฎหมายกองพลอยให้เพนพานซึ่งอาจเป็นภัยแก่ประชาชน นายกริ่งนี้ผู้สยชอบแหยมจนให้ทำอะไรจนได้ เพราะเห็นเป็นเรื่องของสนุก เช่นนี้ที่คิดว่าถ้าทำเฉย ๆ จะเมื่อไปเองไม่สมประสงค์ก็จริง แต่ก็ไหนจะเฟื่องทำอะไรจนได้ ดูอยากเขาคูกมากเต็มที่แล้ว⁷⁸

นายนรินทร์ยังออกหนังสือชื่อ "ช่วยบำรุงชาติ" เสนอความคิดเห็นเรื่องของบ้านเมือง โดยกล่าวไว้ในคำปรารภของหนังสือว่า "...เป็นเรื่องคั่งที่รู้ ผู้ที่ถือ

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน,

⁷⁸ หจข. ร.7 รล.20/132 ฎีกานายนรินทร์ ภาษิต ถวายพระราชกุศล และกราบบังคมลาไปต่างประเทศ

สิทธิพิเศษ ๆ และมักจะเป็นเรื่องที่ขวางใจคนโดยมาก กล่าวคือ คำจริงไม่สู้ไพเราะหูของผู้มีใจไม่จริง" ⁷⁹

ความสนใจในเหตุการณ์และปัญหาบ้านเมืองของนายนรินทร์ และการเสนอความเห็นต่อรัฐบาลของเขา ไม่เพียงเสนอต่อรัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เท่านั้น เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว นายนรินทร์ยังคงเสนอความเห็นต่อรัฐบาลอีกหลายครั้ง เช่น เสนอให้รัฐบาลหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ เลิกเก็บเงินรัชชูปการ ซึ่งริบเก็บเอาทั้งชาวบ้าน ใครไม่จ่ายก็ปรับเป็นสองเท่า ใครไม่มีให้ก็เรียกเกณฑ์ไปทำงาน นายนรินทร์เสนอว่าควรเลิกการเก็บเงินนี้เสีย ถ้ารัฐบาลไม่เห็นด้วย คนจะออกข่าวประท้วง ในท้ายที่สุดพระยาพหลพลพยุหเสนาที่รับปากว่า ท่านเห็นด้วยกับนรินทร์ในเรื่องนี้ และรัฐบาลจะเร่งจัดการยกเลิกกฎหมายนี้

นายนรินทร์ยังมีความถนัดในการจัดตั้งองค์กร นอกจากสมาคมพุทธบริษัทแล้ว ยังจัดตั้ง "คณะยีนคิกการคักคาน" ด้วยจุดมุ่งหมายจะช่วยเหลือผู้ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ และช่วยเหลือเขียนฎีกาให้กับประชาชนที่มีเรื่องเดือดร้อน

เรื่องทัศนคติความเห็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ปรากฏเรื่องราวที่นายนรินทร์ให้ความสนใจอยู่ 2 เรื่อง คือ เรื่องพระเจ้าตากสิน ซึ่งเขาชื่นชมมากในฐานะผู้กอบกู้เอกราช อีกเรื่องคือเรื่องของพระนเรศวรมหาราช นายนรินทร์เขียนหนังสือเล่มเล็ก ๆ ชื่อ "อนุสรณ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จอมทัพสยามผู้ทรงสละพระชนม์ชีพ เพื่อสงวนชีวิตของทหารไว้ ทรงเพียบพร้อมนโยบายรัฐศาสตร์ ยุทธศาสตร์ และเศรษฐกิจ" นายนรินทร์มีความคิดรักชาติ และรักความเป็นเอกราชของชาติ ในเวลาเดียวกันก็มีความคิดและทำที่คักคานฝรั่ง เช่น คักคานการที่ฝรั่งเข้ามาลงทุนกิจการค้าในไทย นายนรินทร์ถึงกับไปร่วมลงทุนกับเพื่อนทำเรือเมล์แข่งกับฝรั่ง ซึ่งก็ถูกข้าหลวงเทศาออกคำสั่งห้ามเรือของนายนรินทร์เข้าจอดที่ท่าของหลวง นอกจากนั้นนายนรินทร์ยังชื่นชมยกย่องพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ถึงกล่าวข้างต้นในฐานะที่ทรงสละชีพเพื่อทหาร

79. นรินทร์ ภาษิต, หนังสือช่วยบำรุงชาติ (พระนคร: พุทธบริษัทสมาคม,

เพื่อคนสามัญ ทศนะ เช่นนี้เป็นการมองประวัติศาสตร์จากสายตากคนสามัญในสังคมไทย ในช่วงรัชกาลที่ 6 - 7 ที่น่าสนใจคนหนึ่ง แม้ว่าจะไม่ได้มีผลงานเป็นชิ้นเป็นอัน แต่อย่างน้อยก็สะท้อนความรู้สึกนึกคิดของคนสามัญที่มีต่อบ้านเมืองและประวัติศาสตร์ของตน

กรณี ร.ศ. 103 ถึง ร.ศ. 130

เหตุการณ์ ร.ศ. 103 เกิดขึ้นเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2427 โดย พระราชวงศ์และขุนนางที่รับราชการ ณ สถานทูตไทยในกรุงลอนดอนและปารีสได้ร่วมกัน ลงชื่อในหนังสือถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดินต่อพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอ้างเหตุผลว่า ภัยจากจักรวรรดินิยมได้ทวี ความรุนแรงขึ้นจนอาจเป็นอันตรายต่ออธิปไตยของชาติ อันเป็นการยากที่การปกครอง แบบ "แอบโซลูทโมนาธิ" ซึ่งมีพระมหากษัตริย์รับผิดชอบแต่เพียงพระองค์เดียวจะสกัด กันไว้ได้ วิถีทางเดียวที่เห็นว่าจะจะเป็นทางรอดทางเดียวของประเทศคือ จะต้อง เปลี่ยน การปกครองเป็นแบบ "คอนสทิทิวชันแนลโมนาธิ" ซึ่งการบริหารประเทศอยู่ในความ รับผิดชอบของคณะรัฐมนตรี โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประธานภายใต้รัฐธรรมนูญ เท่ากับ เป็นการกระจายอำนาจทางการเมืองในลักษณะที่กว้างขวางกว่าเดิม เพื่อขจัดความค้อย ประสิทธิภาพของระบบเก่า⁸⁰

นอกจากข้อเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองแล้ว กลุ่มผู้ก่อการ ยังได้เสนอให้มีกฎหมายประกันความเสมอภาคของราษฎร ตลอดจนให้ราษฎรมีโอกาส ในการแสดงความคิดเห็น ถึงความที่ว่า "...กรุงสยามนั้นเป็นของราษฎรและจะต้อง ช่วยกันบำรุงรักษา เพื่อได้ความสุข ความเจริญ ความยุติธรรม เป็นสโศกเสมอทั่วหน้า กันหมด..."⁸¹ ข้อความนั้นนอกจากแสดงถึงแนวคิดประชาธิปไตยที่กลุ่มผู้ถวายความเห็น ได้เรียนรู้มาในต่างประเทศแล้ว ยังเห็นการทำร้ายความคิดในเรื่องอำนาจการปกครอง ว่ามิใช่เป็นของพระมหากษัตริย์ แต่เป็นของประชาชนทุกคนในประเทศ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

⁸⁰ สุวดี เจริญพงศ์, "ปฏิกริยาของรัฐบาล....", หน้า 19.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

ที่จะต้องมีส่วนเข้าร่วมกันปกครอง เพื่อความสุขความเจริญของประเทศชาติ

เหตุการณ์ ร.ศ. 130 เกิดขึ้นเนื่องจากเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชย์หลังการสวรรคตของสมเด็จพระราชบิดาแล้ว ปัญญาชนรุ่นใหม่ก็ฝากความหวังไว้กับพระองค์ว่าจะทรงนำความรู้ที่ได้รับจากต่างประเทศมาปรับปรุงประเทศและนำประเทศไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยในไม่ช้า ความหวังของคนรุ่นใหม่เหล่านั้นค่อย ๆ ลดลง เพราะจนถึง พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130) ก็ยังไม่มีวิแว่วว่าจะพระราชทานรัฐธรรมนูญ ในขณะที่แนวความคิดประชาธิปไตยได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศ เนื่องจากในปีเดียวกันนี้ กร.ชุนยัตเซ็น หัวหน้าคณะก๊กมินตั๋งได้ทำการปฏิวัติล้มล้างราชวงศ์แมนจูในประเทศจีนลง และนำประเทศไปสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐได้เป็นผลสำเร็จ ชัยชนะของระบอบประชาธิปไตยของประเทศใกล้เคียงนี้ได้กระตุ้นให้คนรุ่นใหม่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศมากยิ่งขึ้น⁸² สำหรับกลุ่มทหารหนุ่มซึ่งเป็นผู้คิดทำการปฏิวัติใน ร.ศ. 130 นั้น นอกจากเป็นผู้รับกระแสประชาธิปไตย เช่นเดียวกับคนรุ่นใหม่ในระบอบนั้นแล้ว ยังมีพื้นฐานมาจากความรู้สึกไม่พึงพอใจต่อสภาพความล้าหลังของประเทศ ซึ่งเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่ก็ยังมิได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจของชาติซึ่งกระทบต่อผลประโยชน์ของกองทัพ ประเด็นสำคัญที่ทำให้ทหารมักจะหนีง้อไปก็คือ กองทัพถูกลดความสำคัญและถูกหมิ่นเกียรติภูมิ ทั้งนี้ไม่ว่า จะเป็นการที่ผู้ปกครองให้ความสำคัญกับมุนาคนเล็กมากกว่าทหารหรือการตั้งกองเสือป่า ซึ่งถือเป็นสาเหตุสำคัญของความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 6 กับทหารของชาติ⁸³

คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทหารหนุ่มชั้นสัญญาบัตร มี

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

⁸³ อัจฉราพร กมุทพิสมัย, "กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีทางการปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่", (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 95.

ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) เป็นหัวหน้าผู้ก่อการคณะนี้ ได้มีเป้าหมายทางการเมืองที่จะขอพระราชทานรัฐธรรมนูญเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญและหากมีข้อขัดข้องประการใดก็อาจจะต้องมีการปกครองแบบสาธารณรัฐ โดยจะทูลเชิญพระราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคณะขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีเป็นประมุขของชาติต่อไป⁸⁴

แม้ว่าการดำเนินงานของคณะผู้ก่อการ ร.ศ.130 จะไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากแผนการรั่วไหล จึงถูกจับกุมเสียก่อน อันเนื่องมาจากระยะเวลาเตรียมการกินเวลานานเกินไป ตลอดจนความหยาบหลวมในการรับสมัคร แต่การเคลื่อนไหวในครั้งนี้ได้สะท้อนความไม่พอใจของบรรดากลุ่มข้าราชการ ที่มีต่อราชสำนักอย่างมาก เพราะปรากฏว่ามีผู้ถูกจับกุมทั้งหมดถึง 106 คน ถูกกักขังลงโทษ 92 คน เฉพาะที่เป็นข้าราชการพลเรือนมี 4 คน นอกนั้นเป็นนายทหารทั้งกองทัพบกและทหารเรือ รวมได้ 88 นาย⁸⁵

การแสดงออกของความคิด ทิศนะของสามัญชนที่ยกตัวอย่างมาข้างต้นนี้ ส่วนหนึ่งเป็นทัศนคติและการแสดงออกของสามัญชนที่อยู่นอกระบบราชการ เป็นตัวแทนความคิดของสามัญชนที่เป็นปัญญาชนคนชั้นกลาง เช่น กรณีของ เทียนวรรณ ก.ศ.ร.กุหลาบ และนายรินทร์ ภาสิค อีกส่วนหนึ่งเป็นการแสดงออกทางความคิดของคนในระบบราชการ ทั้งเจ้านาย และข้าราชการในระดับสูงลงมาถึงข้าราชการระดับล่าง การแสดงออกของบุคคลและคณะบุคคลดังกล่าวแสดงออกถึงความคิดความรู้สึกในฐานะประชาชนผู้เป็นเจ้าของประเทศ มีส่วนร่วมในสังคม การใช้อำนาจการปกครองการบริหารที่ผูกขาดอยู่ในมือของพระมหากษัตริย์และคนใกล้ชิด เริ่มถูกท้าทายและแสดงถึงการขอเข้าไปมีส่วนร่วมมีบทบาทจากสามัญชนคนระดับล่างลงมา ดังตัวอย่างกรณี ร.ศ.103 และ ร.ศ.130

⁸⁴ สุวดี เจริญพงศ์, "ปฏิวัติของรัฐบาล...", หน้า 33.

⁸⁵ อัจฉราพร กุณฑิสสมัย, "กบฏ ร.ศ.130...", หน้า 193.

บทบาทการแสดงออกของคนเหล่านี้ได้ส่งผลอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวและการเรียกร้องของสามัญชนในเวลาต่อมา จนกระทั่งก่อตัวเป็นคณะบุคคลที่เรียกตัวเองว่า คณะราษฎร ทำการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ.2475 และเปิดทางให้สามัญชนเข้ามามีส่วนในการปกครองและกิจการมอื่น ๆ ของรัฐโดยผ่านระบอบรัฐสภา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย